Tanjore Saraswathi Mahal Series No. 55.

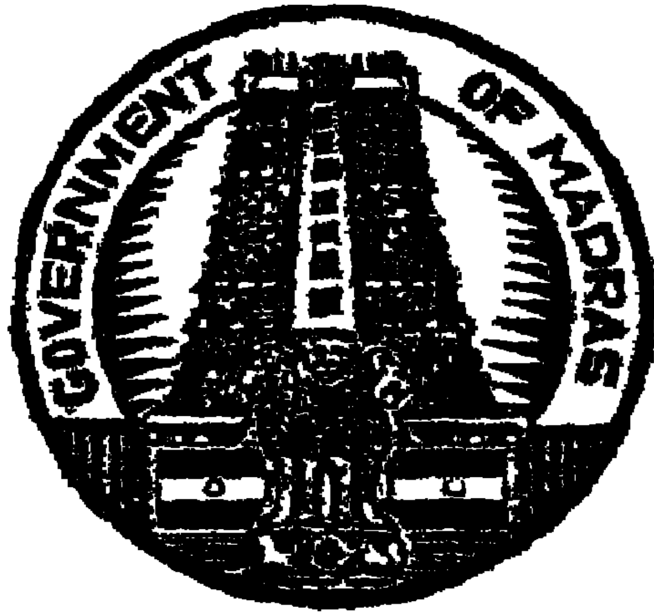
॥ चोलचम्पूः ॥

। विरूपाक्षकवि-विरचिता ।

CŌLA CAMPŪ

OF

VIRŪPĀKSA

MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL SERIES:

No. LXII

MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL SERIES

Published under the authority
of the
Government of Madras

General Editor:
T. CHANDRASEKHARAN, M.A., L.T.,
Curator, Government Oriental Manuscripts Library,
Madras.

No. LXII

चोलचम्पूः

विरूपाक्षकवि-विरचिता

Tanjore Saraswati Mahal Series No. 55.

COLA CAMPŪ

OF

VIRŪPĀKṢA

EDITED WITH CRITICAL INTRODUCTION
AND NOTES

BY

DR. V. RAGHAVAN, M.A., PH. D.,
Head of the Department of Sanskrit, University of Madras

AUTHOR OF
'New Catalogus Catalogorum', 'Bhoja's Sṛṅgāra
Prakāśa' etc.

PUBLISHED BY
S. GOPALAN, B.A., B.L.,
Honorary Secretary for the Administrative Committee,
T. M. S. S. M. Library, Tanjore.

Price Re. 1

PRINTED AT
THE MADRAS LAW JOURNAL PRESS, MYLAPORE, MADRAS 4

CONTENTS

GENERAL INTRODUCTION

TO THE

Madras Government Oriental Series.

The Government of Madras took up for consideration the question of publication of the various manuscripts in different languages on subjects like Philosophy, Medicine, Science, etc., early in May 1948. Important manuscript libraries in the Madras Presidency were requested to send a list of unpublished manuscripts with them for favour of being considered by the Government for publication. The Honorary Secretary of the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore, alone complied with this request. This list as well as a similar list of unpublished manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, were carefully examined and a tentative selection of manuscripts suitable for publication was made. The Government in their Memorandum No. 34913/48-10 Education, dated 4-4-1949, constituted an Expert Committee with the Curator of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, as the Secretary, for the final selection of manuscripts suitable for printing and for estimating the cost of publication.

The following are members of the Committee:

1. Sri T. M. Narayanaswami Pillai, M A., B L.,
2. „ R. P. Sethu Pillai, B A, B L,
3. „ C. M. Ramachandra Chettiar, B A, B L.,
4. Sri R. Krishnamoorthy, (Kalki)
5. Dr. N. Venkataramanayya, M.A., PH D.,
6. Sri M. Ramanuja Rao Naidu, M A., L.T.,
7. „ V. Prabhakara Sastri,
8. „ N. Venkata Rao, M A,
9. „ H. Sesha Ayyangar,
10. „ Masthi Venkatesa Ayyangar, M A.,
11. „ M. Mariappa Bhat, M.A, L.T.,
12. Dr. C. Achyuta Menon, B.A., PH.D,
13. „ C. Kunhan Raja, M A., D. PHIL,
14. „ A. Sankaran, M A, PH.D., L T.,
15. Sri P S. Rama Sastri,
16. „ S K. Ramanatha Sastri,
17. Dr. M. Abdul Haq, M.A, D. Phil. (Oxon),
18. Afzul-ul-Ulma Hakim Khader Ahamed,
19. Sri P. D. Joshi,
20. „ S Gopalan, B.A., B.L.,
21. „ T. Chandrasekharan, M.A., L.T.

The members of the Committee formed into Sub-Committees for the various languages, Sanskrit, Tamil, Telugu, Kannada, Malayalam, Marathi and Islamic Languages. They met during the month of May, 1949, at Madras and Tanjore to examine the manuscripts and make a selection. The recommendations of the Committee were accepted by the Government in G. O. No. Mis. 2745 Education, dated

31—8—1949 and they decided to call these publications as the **"Madras Government Oriental Series,"** and appointed the Curator, Government Oriental Manuscripts Library, Madras, as the General Editor of the publications.

The following manuscripts have been taken up for publication during the current year:

"A" From the Government Oriental Manuscripts Library, Madras.

TAMIL

1. Kappal Sattiram
2. Anubhava Vaidya Murai
3. Attanakolahalam
4. Upadesa Kandam
5. Colan Purva Pattayam
6. Konga Desa Rajakkal
7. Sivajnana Dipam
8. Sadaśiva Rupam, with commentary.

TELUGU.

1. Sangitaratnakaramu
2. Aushadha Yogamulu
3. Vaidya Nighantuvu
4. Dhanurvidya Vilasamu
5 Yoga Darsana Vishayamu
6. Khadga Lakshana Siromani.

SANSKRIT.

1. Vishanarayaniyam
2. Bhargava Nadika
3. Hariharacaturangam
4. Brahmasutravrtti—Mitaksara
5. Nyayasiddhanta Thattvamrtam.

MALAYALAM.

1. Garbha Cikitsa
2. a. Vastulakshanam
   b. Silpasastram
   c. Silpavishayam
3. Mahasaram
4. Kanakkusaram
5. Kriyakramam

KANNADA.

1. Lokopakara
2. Rattamata
3. Asvasastram
4. a. Aushadhagalu
   b. Vaidyavishaya
5. Sangitaratnakara
6. Supasastra.

ISLAMIC LANGUAGES.

1. Jamil-Al-Ashya
2. Tibb-E-Faridi
3. Tahqiq-Al-Buhran
4. Safinat-Al-Najat.

"B" From the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore.

TAMIL.

1. Sarabhendravaidya Murai (Diabetes)
2. Do. (E N. & T.)
3. Konkanarsarakku Vaippu
4. Tiruccirrambalakovaiyar with Padavurai
5. Sarabhendra Vaidya Murai—(Anæmia & Jaundice)
6. Talasamudram
7 Bharatam
8 a. Pandikeli Vilasa Natakam
   b Pururava Cakravarti Natakam
   c. Madana Sundara Vilasa Natakam
9 Percy Macqueen's Collection in the Madras University Library on Folklore
10. Ramaiyan Ammanai
11. Sarabhendra Vaidya Murai — (Asthma, Cough and other lung diseases)

TELUGU.

1. Kamandakanitisaramu
2. Taladasapranapradipika
3. Raghunatha Nayakabhyudayamu
4. Rajagopala Vilasamu
5. Ramayanamu by Katta Varadaraju

MAHRATHI.

1. Natyasastrasangraha
2. a. Folk Songs

b. Dora Dharun Veni Paddhati
c. Asvasa Catula Dumani
3. Pratapasimhendra Vijaya Prabandha
4. a. Sarabhendra Tirthavali
b. Lavani
5. Devendra Kuravanji
6. Bhakta Vilasa
7. Sloka Baddha Ramayana

SANSKRIT.

1. Asvasastra with Tricolour Illustrations
2. Rajamrganka
3. Ananda Kandam
4. Ayurvedamahodadhi
5. Gita Govinda Abhinaya
6 a. Colacampu
b. Sahendra Vilasam
7. Dharmakutam-Sundara Kanda
8. Jatakasara
9. Vishnutattvanirnaya Vyakhya
10. Sangita Darpanam
11. Bijapallavam

It is hoped that the publication of most of the important manuscripts will be completed within the next four years.

Some of the manuscripts taken up for publication are represented by single copies in the Library and consequently the mistakes that are found in them could not be corrected by comparing them

with other copies The editors have however, tried their best to suggest correct readings. The wrong readings are given in round brackets and correct readings have been suggested in square brackets. When different readings are found, they have been given in the foot-notes except in the case of a few books, in which the correct readings have been given in the foot-note or incorporated in the text itself.

The Government of Madras have to be thanked for financing the entire scheme of publication although there is a drive for economy in all the departments. My thanks are due to the members of the Expert Committee who spared no pains in Selecting the manuscripts for publication. I have also to thank the various editors, who are experts in their own field, for readily consenting to edit the manuscripts and see them through the press. The various presses that have co-operated in printing the manuscripts in the best manner possible also deserve my thanks for the patience exhibited by them in carrying out the corrections made in the proofs.

MADRAS, 1951.

T. CHANDRASEKHARAN,
General Editor.

PREFACE

This publication contains a "Campū" (prose and poetry) Kavya in Sanskrit based on the puranic version of the beginnings of the Tanjore city under the Cōlas. It has both a historic and literary importance.

The beginnings of the Cōla kingdom have to be traced to pre-Ramayana and Bharata days, as the kingdom is mentioned in both the epics. The names of many Cōla kings of the early period are preserved in the Tamil Sangam literature whose date is fixed at the beginning of the Christian Era. An early Cōla king who appears to have ruled in Tiruvarur in the Tanjore district is well-known for having rendered justice to a cow whose calf was run over by the heir-apparent while driving his chariot. A full-size granite-model of a chariot with the prince lying prostrate underneath its wheel is still to be seen at Tiruvarur preserving the sacred memory of Manunithi Cholan, as the king is called.

An early capital of the Cholas is KAVERIPPUMPATTINAM at the mouth of the Cauvery River, which flourished as the richest port on the East coast of the Tamil land. In Silappadikaram, the immortal classic of the story of Kannaki, the author Ilangovadigal has left a detailed description of KAVERIPPUMPATTINAM. This relates to the period just before or after the beginning of the Christian Era. The next capital of the Cōlas was URAIYŪR near Tiruchirapalli. The Cholas whose dominion over the middle east of the Tamil land continued through several centuries, appear to have been eclipsed by the Pallavas from the 3rd or 4th century A.D., and the Cōla History thereafter for 4 or 5 centuries still remains a dark period. After this period of oblivion, the Cōlas

reappear in Tanjore in the 9th century under Vijayalaya. When or how exactly his line came to make Tanjore their capital is shrouded in mystery. There is evidence that certain rulers called Muttarayars claimed to rule in Tanjore prior to Vijayalaya, but the story of Muttarayars is another dark period on which light must be thrown by research.

After Vijayalaya, the Cōla line of kings gradually builds up an Empire which reached its zeinth of power under Rajaraja and Rajendra who conquered the Telugu country in the North, Ceylon in the South, and Burma and Malaya in the East, and immortalized themselves by constructing the Big Temple at Tanjore.

This line which continued in power till the 14th century appears to have suffered by the invasion of Malik-Kafur in the early decades of the 14th century. They recovered a little with the help of Vijayanagar rulers towards the close of the same century, but were eclipsed again by the Pandya Kings. Both these ancient lines of the Cōla and Pāndya kings who survived as vassals of Vijayanagar disappear altogether from history in the 16th century when the viceroys of Vijayanagar asserted their independance after the fall of the central power in the battle of Talikotta. This, in brief, is the history of the Cōlas, one of the most ancient lines of rulers of the most fertile part of the Tamil land, the Cauvery Delta.

It will be seen that till we come to the 9th century, the long line of Cōla rulers has not been traced by historians. The chief reason for this is that historians have always regarded legends and traditions as beneath their notice and relied, only on inscriptions and pointed reference with ascertainable dates in literature. Nor have there been any excavations in the Tamil land, although we have plenty of references to ascertainable sites of ancient flourishing cities in old Tamil literature.

In these discouraging circumstances, the student of Chola history may well be excused if he begins to continue the labours of Wilson and Mackenzie who spared no pains in collecting all materials in Puranas, traditional accounts and legendary sources, but did not live to examine fully all the materials they had gathered. It is a matter of regret that the Mackenzie manuscripts have still to be closely studied for whatever they may be worth, by our historians.

Local legend and tradition, when it is supported by tangible remains, is a very valuable source of history and deserves more attention at the hands of our Research workers than at present, although the facts as stated by the legends or tradition may be chronologically incoherent. It is the business of the historian to start with the facts and personalities as *prima facie* evidence, ignoring for the moment the chronological inconsistency and make use of those facts for further research. The Sthalapuranas of most of the shrines in South India and more especially in the Tamil country contain interesting accounts of various incidents whose landmarks are still preserved in the temples and other remains in those places. We have about 500 of such Sthalapuranas and they all challenge the incredulity of the modern historian by their consistency in details and copious tangible evidence of the incidents. We have to continue the labours of Mr. Wilson and Mackenzie and ransack the legends thoroughly for valuable historical materials.

The puranic version of the early Tanjore Cōlas which forms the basis of this prose poem is contained in Brihadeeswara Mahatmya, the Sthala Purana of Brihadeeswara, the deity installed in the Big Temple of Tanjore. This Mahatmya contains thirty chapters and gives the history of 16 kings of the Cōla line who made Tanjore their capital and were responsible for

the construction of the grand temples in Tanjore and Tiruchirapalli districts which exist even today. The kings in this line belong to a period before the 9th century and this Purana therefore exactly fills up the gap in the history of Cōlas in general and the Tanjore Cōlas in particular between the second and ninth centuries.

The value of these stories for the historian has to assessed in the light of the following circumstances:—The temples attributed to these kings have not been so far traced to later or earlier Cōlas. The inscriptions in these temples relate to periods of the 9th century, the time of Vijayala and after. Most of the deities in these temples have been sung upon by the Tamil saint-poets who flourished before the 9th century. We have yet to ascertain who exactly built them, and it is not too much to ask students of history to take stock of these legendary and traditional accounts for what they are worth and make what use they could of them in their further research.

Apart from the mere enumeration of the temples constructed, the embankments laid, and the channels dug by these kings in the Cauvery Delta, there are interesting anecdotes in the life of these kings which provide splendid material for literary effort.

The author of this publication. *Virupakṣha* by name, had evidently planned a full account of all the stories of Brihadeeswara Mahatmya, but the work has stopped short with the life of the first two Cōlas of Tanjore. Even as it is, the work has its own literary merits as pointed out by the learned editor of this work Dr. V. Raghavan, the Head of the Sanskrit Department of the Madras University.

The Tanjore city, according to this Puranic version, developed from the banks of the Vennar about two miles to the North of the present city, around the tem-

ple of Tanjeswara and Anandavalli, which can be seen even now very near the Vennar banks. This temple has been in existence according to this version from before the first Tanjore Chola who renovated it. The place had been called Parasarakshetra, from sage Parasara who installed the deities near his hermitage. Tanjasura, of Salmali island who was driven by famine to the fertile valley of Tanjore, disturbed its peace. Parasara invoked the aid of Mahadevā and Anandavalli for the destruction of Tanja who accordingly was killed in battle by Anandavalli and her hosts. The place was called Tanjapuṛi from that time in accordance with the boon granted to Tanjasura at his death. Eight manifestations of Sakti were installed to guard the city and they are still worshipped in Tanjore. The best known of the eight is Renuka called Ellaiyamman in Tamil, who adorns the street in Tanjore called after her.

From the banks of Vennar, the town has grown southward till we come to the period of Karikala Cōla who originally built the Big temple and installed Brihadeeswara therein. He was the sixth in succession (according to this account) fram Kulottunga, who renovated Tanjeswara's temple. This Karikala had the rare good fortune to get the blessing of the great Haradattacharya, the scholar and saint who gave new life to the Saivite faith and performed many miracles. Karikala is said to have contracted leprosy and the installation of Brihadeswara in the Tanjore Big temple was undertaken by him for the expiation of the sin which was the cause of the dreadful disease. The famous Dam in the Cauvery which diverted its waters from going to waste was built, according to this account, by Karikala's ancestor, Sasisekhara Cōla, the 3rd in the line, to whom the idea presented itself in a dream, by the grace of God. It was Karikala's father

Vira Cōla who was responsible for digging the branch of the Cauvery called after his name, that starts to the East ot Kumbakoram and irrigates tens of thousands of acres. The incident of the calf run over by the prince's chariot in Tiruvarur is associated in his account with Vira Cōla and his father Sivalingacōla.

During the times of Bhima Cōla, the 7th in the line, the temple of Sankaranarayana which is situated in the West Main Street of Tanjore, appears to have been built to satisfy his wife's desire to worship her family deity Sankaranarayana of Tinnevelly district.

Rajendra Cōla, the 8th in the line is said to have conquered Prataparudra. The story of the installation of Konkaneswara by Konkana Siddha, the disciple of the great Yogi Dattatreya is narrated to Viramartanda the 9th in the line, by his preceptor. The merchant's daughter who, like Andal, refused to marry anybody but the Lord and was secretly married by Konkaneswara is now worshipped as the second consort of Konkaneswara in the temple. The building of the temple of Skanda in the South Main Street, as also the temple of Mariamman about three miles to the East and the temples of the other Saktis is associated with Kirti Cōla, the tenth in the line, who undertook these acts for being blessed with a son.

The legend of Tiruvalanjuli according to which the waters of the Cauvery entered the earth through a crater and were stopped by Gheranda Maharshi who sacrificed himself for public good, is associated with Kanaka Cōla, the 12th in the line who first offered to fill up the crater with his own body, and was dissuaded by the hermit who took his place.

The story of 'Cōla's Bramhahatya' whose form is found even to-day in the Eastern gate of Tiruvidaimarudūr temple is associated with Sundara Cōla, the 13th in the line. A Brahmin had left his wife to the

King's care on his way to Rameswara; he returned one night to his wife who shouted mistaking him for a stranger; the king unwittingly killed him in supposed defence of her. The king goes from one shrine to another to free himself from the sin which pursued him in an embodied form, and at last enters the temple of Tiruvidaimarudūr by the east gate and escapes by the other gate. The pursuer is still waiting at the East Gate, for the King to return.

The story of the Sivalingam at Tirupanandal which was lifted up from its inclined position by the King who pulled it up with a rope tied to his sword held by his neck is associated with Kalakala, the 14th in the line. The building of the Cōlagōpuram at Chidambaram which proved to be better than the three other gopurams built by the other kings is associated with Kalyana Cōla, the 15th in the line.

The well-known landmarks in the Tamil districts connected by tradition with certain Cōla kings are associated in these works with the same kings of Cōla line. It is noteworthy that there is really no conflict between these traditional and Puranic accounts. The legends and traditions enshrined in the Puranas are really good raw material for historical research and literary treatment.

The interesting stories of historical value in Brishadeeswara Mahatmya had induced Maharaja Serfoji to get it translated into Tamil. This translation is mentioned among the Mackenzie manuscripts. (*Vide* page 34 of Appendix in Vol. II of Taylor's Historical Manuscripts.)

The present publication must open the eyes of our writers with literary talents and students engaged in historical research to the immense possibilities of ransacking the Sthalapuranas, hundreds of which are preserved

in the Saraswathi Mahal library and the other Oriental libraries of our country, besides manuscripts locally available in temples and in the possession of the temple-priests.

This publication, short as it is, is very well edited, with necessary introduction and appendix giving relevant extracts from Brihadeeswara Mahatmya by the learned Editor. Dr. Raghavan has already laid us and the world of Sanskrit scholarship under a deep debt of gratitude by his able edition of our manuscript MUDRARAKSHASANATAKA KATHA. We are grateful to him for this valuable work he has now produced.

We are grateful to the Government of Madras for the timely grants that have helped us to publish this and other valuable manuscripts from this Library.

24—3—52.
Saraswati Mahal Library,
TANJORE.

S. GOPALAN,
Honorary Secretary.

INTRODUCTION

I

The Cola Campū of Virūpākṣa edited here was selected for publication by the authorities of the Sarasvati Mahal Library. The authorities placed at my disposal its single paper manuscript, in Devanāgari script (No. 4213; J. L. Collection 604), with which I could correct the Transcript supplied by them earlier. A few minor slips, I have corrected, but certain other types of errors in expression, which clearly belonged to the author, I have left as they were, drawing attention to them in the footnotes.

II

The Cola Campū was first noticed by Hultzsch in Vol. III of his Reports of Sanskrit Manuscripts in Southern India (Madras, 1905), Introduction, p. vii, Ms. No. 2031, Extract pp. 122-3. At the last place, Hultzsch gave a brief indication of the contents of the work and at the first observed about the nature of the work: "a fictitious account of the Chola king Kulottuṅga, who is said to have been of Śūdra descent and to have been succeeded by his son Deva Chola. These statements are totally at variance with epigraphical evidence." As Vol. III of Hultzsch's Reports is devoted to a description of the Jambunātha Bhaṭṭa Lāṇḍagai Collection at Tanjore, which later came into the Sarasvati Mahal, we have only the single J.L. Collection manuscript for this work. The manuscript appears to be contemporaneous with the author, as there are expressions scored off and alternate readings inserted.

III

Hultzsch's estimate of the historical worthlessness of this composition is correct, but he appears to

have mistaken the Kulottuṅga described here as the historical Cola monarch of that name. Hultzsch did not also realise that Virūpākṣa is not the original sinner in this respect, and that he was but taking his material from a source-book of Cola legends dealing with a line of sixteen kings beginning with Kulottuṅga as the *founder* of the dynasty.

IV

The source-book is known as *Bṛhadīśvara-māhātmya*, but it is found in some manuscripts with other more descriptive titles also. Our Campū is a literary effort worked on that material; the parallels in story and expression are sufficiently indicative of the fact that Virūpākṣa was using the Bṛhadīśvara-māhātmya; the relevant portions of that text, dealing with Kulottuṅga and Deva Cola have been extracted in the Appendix at the end here, from the Sarasvati Mahal manuscript of it, No. 10050.

Though the relation of the Cola Campū to the Bṛhadīśvara-māhātmya has not so far been pointed out, the latter text has been brought to the notice of scholars more than once. Col. Mackenzie's Collection had not only a manuscript of this work, but also Tamil versions of it: Wilson's Catalogue of Mackenzie Manuscripts notices the work under *Caritas*, with the title Cola Carita (p. 148; Tamil transcription and version, *ib*. pp. 198-200, 200-3); Taylor's Catalogue of the same collection notices the work as Cola-Māhātmya (III. pp. 295, 296, 518-22). Oppert's South Indian Manuscripts Lists (part II, No. 6267) notes that a manuscript of this work with the title Cola Purāṇa was with one Narasiṁhācārya of Kumbhakonam. The second Mackenzie manuscript of this work described by Wilson went to England and is the same as No. 3456 of the India Office Library, London (Cola-carita or Ṣoḍaśacolacarita); No. 6697

in the same India Office Library is a copy of the Tanjore manuscript taken by Burnell. The Madras Government Oriental Library has a manuscript of the work in D. 2160, called here Kaliyugarājavṛttānta. The Tanjore-Burnell and Madras-Mackenzie manuscripts have some differences; the former is in 30 chapters, the latter divides the same matter into 27 chapters; and there are also minor differences in readings, and stray additions or omissions of lines. In both manuscripts, the text assigns itself to the Bhaviṣyottara Purāṇa, Kṣetrakhaṇḍa!

The late Prof. P. P. S. Sastri set forth the contents of this Bṛhadīśvara-māhātmya on the basis of its Tanjore manuscript in his 'Note on the Colavaṁśāvalī Caritam' in the *Journal of Oriental Research, Madras*, Vol. III, pp. 256-60, indulging in the extravagant hope that therein lay interesting or useful historical material. The historical value of the work was appropriately and adequately deflated by Prof. K. A. Nilakanta Sastri in his article 'Cola Legends' in Vol. IV, pp. 318-40 of the same Journal. After the detailed account of the material in this work in the two articles referred to above, it is not necessary to give here any resume of its contents. Regarding the date of the work, Prof. Nilakanta Sastri was fairly near the mark when he deduced "that the legends of the Cholavaṁśacarita (*alias* Bṛhadīśvaramāhātmya) were put together about the same time", *i.e.*, "that it (the work) dates from the latter half of the 16th century or a little later." And our impression is that it might be later than even that, but never earlier. The style and standard of composition is not different in the Cola Campū and the Bṛhadīśvara-māhātmya; they may well have been products of a same group, of a same effort at providing Tanjore with a mythological halo; this effort should have been taken when there were only the

faintest memories of the Colas and their detailed history; the Maratha days of Tanjore, the 17th century, appear to be the time, and of the two, the Cola Campū was written subsequent to the Bṛhadīśvara-māhātmya.

V

About the author of the Cola Campū, this work itself in its solitary manuscript gives no information beyond his name Virūpākṣa. But the Sarasvati Mahal has the name of Virūpākṣa as the author of another work of the same Campū class, the Śivavilāsa Campū, No. 4160, where we are told a little more in one of the introductory verses,—that Virūpākṣa was of Kauśika gotra and that his parents were Śivaguru and Gomatī. The Śivavilāsa Campū is on the story of Śiva saving young Mārkaṇḍeya and conferring on him eternal life. We may assume that the two Virūpākṣas are identical and from the nature of the works and of the talents exhibited therein, we may suppose that this Virūpākṣa was probably a member of the Temple-community of priests, *Gurukkal.*

VI

The author is not one of the important writers of Tanjore. He no doubt shows his study of grammar, once by working an obstruse pun upon a Sūtra of Pāṇini (p. 12), but all the same has some loose constructions, and is promiscuous in the use of Ātmane and Parasmai Padas. His acquaintance with the ancient literary models is borne out in more than one context: The hymn to Śiva in daṇḍaka (pp. 7-8) and more so the similar one to Devī (pp. 18-9) recall the Śyāmalādaṇḍaka; verse 37 in the latter hymn is a recast of verse 20 in Ambāstava in the Devīpañcastavī collection. The words of wisdom that the minister Devadatta speaks to Prince Devacola (pp. 33-35) are patent echoes of Śukanāsa's words to Candrāpīḍa in

the Kādambarī. The description earlier (p. 26) of the maid-servants in the queen's apartments is in imitation of the similar one in Bāṇa in the description of Kādambarī's apartments.

Tame and modest as all this would make out our author as a poet, we should not fail to note that at times his capacity waxes, and puns and conceits appear which are really clever executions; many a poet took it as a test of his powers to fashion a fresh conceit to explain the dark spot in the moon; our poet's conceit that it is really the blue sky shining through the hole bored for fitting the axle when the moon was made one of the wheels of the chariot on the occasion of Śiva's destruction of the Tripurāsura, may be cited to illustrate the author's ingenuity.

VII

Between these legendary accounts of the Colas and their real history, all that is common is a few names of kings and a few of their achievements. Cola history, more than that of any other Indian dynasty, is writ large on the walls of the numberless temples erected by them. Indeed the temples that the Colas built or renovated, particularly in the Cauvery delta, and the devotional monuments that they fostered thereby form their most substantial and enduring services; and, whatever the cooking-up of the data of events in the present compositions, their authors have been true in one respect, namely the emphasis and unity that they gave to the lives of the Colas on the basis of devotion to God, Śiva-bhakti; this bhakti is the Cola heritage, still prized in their land, and if its cause was made the mission of their emergence into power, and the burden of these works, and not historical data, our poets had only responded in an authentic manner to the popular genius of the country.

VIII

Summary of the Contents of the Campū.

Page 1.	Obiesance to Śiva's chief Gaṇas (who are said to have incarnated as the sixteen Cola kings).
Pages 1-4.	Description of the village Kharvaṭa on the banks of the Cauvery, and its inhabitants.
Pages 5-6.	Description of Kulottuṅga and his wife Komalāṅgī of that village; the former is introduced as a Śūdra engaged in agriculture at that place, and devoted to Śiva.
Pages 7-9.	Description of his adoration of Śiva and prayer to that God.
Pages 9-10.	Description of the rains that set in.
Page 10.	Śiva takes the form of a Brahman and visits Kulottuṅga.
Page 11.	Kulottuṅga receives Him; description of his hospitality; the God in Brahman guise blesses Kulottuṅga that he would become a King.
Pages 11-12.	Kulottuṅga is not enamoured of kingship and expatiates upon the evils of high affluence.
Page 13.	Śiva points out the great opportunity for service and protection of Dharma; He emphasises especially that as king he might build numerous temples, repair old ones, and spread devotion by festivals.
Pages 13-14.	For inducing Kulottuṅga to accept kingship, Śiva narrates the example of king Candramauli, a Śiva devotee.

Pointing out again the work of renovating and building temples,

Page 15. Śiva promises that the divine architect Viśvakarman and His own companion Kubera would assist Kulottuṅga in his temple-building work. Śiva then reveals His true form and disappears. A few days pass and autumn comes; description of autumn.

Kubera now arrives.

Page 16. Kubera narrates to Kulottuṅga the story of the importance of Śamīvana (lying adjacent to Tanjore, on the banks of the Cauvery-branch called Veṇṇār); there stands the temple of Śiva and Pārvatī in the forms of Tañjapurīśvara Liṅga and Ānandavallī.

The story of Tañjapurīśvara and Ānandavallī is then told: The deity is called also Vijayeśa, as through His grace the Devas once got over the trouble from an Asura chief named Tañjāsura. Tañjāsura fortified with Brahmā's boons vanquished the Devas.

Page 17. The Gods prayed to Śiva for relief from Tañjāsura. Śiva thereupon commissioned Devī to destroy the Demon. She took the form Ānandavallī and with Her eight manifestations taking the eight quarters in the battle, destroyed the Demon's army.

Page 18. Defeated, Tañjāsura realised Devī's greatness and praised Her with a hymn.

Pages 19-20. Tañjāsura's prayer to Devī. Devī offered him a boon according to which the place became sacred and known as Tañjāpura after the Demon.

Page 21. Kubera adds that in that very place, he too had worshipped Śiva and gained the Puṣpakavimāna and lordship over riches; and that consequently that place had come to be known as the Southern Alakā (*i.e.*, Karandai, the suburb of Tanjore on the north.)

Kubera says he would perform at the very spot the coronation of Kulottuṅga as king, and that, on Śiva's command, he would place at Kulottuṅga's disposal, riches for the work of temple-renovation and that Viśvakarmā too would come for helping the king in this work.

Pages 21-22. Kubera takes Kulottuṅga to the spot called Tañjānagarī and performs his coronation.

Pages 23-24. He points out Viśvakarman, the architect who would incarnate for helping him, and a Brahman named Devaśarman as his minister.

Description of Kulottuṅga's rule. Many temples were renovated by him, festivals conducted and devotees of Śiva helped.

Pages 24-28. Description of night and the moon, and the pleasures enjoyed by the King and the Queen.

Poges 28-30. Description of sun rise and the morning routine of the King.

Page 30. Birth of a son to Kulottuṅga.

Pages 30-31. Description of that event, and the child.

Page 32. Sage Parāśara (of Śamīvana) visits and blesses the King; he says that the son too would be a great devotee of Śiva and the propagator of Śaivism.

Pages 33-34. Boyhood and education of the Prince under the Brahman Yajñadatta.

Minister Devadatta's discourse to the Prince, *a la* Śukanāsa's to Candrāpīḍa.

Page 35. Prince Devacola marries the daughter of a Śiva-devotee of Kāmika family, and is crowned as King.

Page 36. Kulottuṅga attains salvation. Description of Devacola as King.

IX

APPENDIX

Extracts from the Bṛhadīśvara-māhātmya

Page 37. From end of Ch. III onwards: Śiva narrating to Devī the story of the Cola kings.

Page 37-38. Ch. IV: Sūta's narration to sages at Naimiśa:

Śiva's gaṇas born as Colas, greatly devoted to Lord Śiva; the repair and erection of temples, tanks, rest-houses etc. by the Cola kings.

Page 38-40. Ch. V: Pārvatī asks about the stories of the sixteen Cola kings; Sūryavaṁśa their race; the founder Kulottuṅga, an agriculturist of Kharvaṭa village; a great devotee of Śiva; his wife Komalāṅgī; Śiva once coming to him in the guise of a Śivabhakta and telling him that he would be made king, that his line would

continue to the sixteenth descendent and that Kubera would be sent for his help.

Page 40-43. Ch. VI: Śiva asking Kulottuṅga to build temples and to live in and rule from Śamīvana, one *krośa* south of Japyeśa (Tiruvaiyāru) in the holy spot where the shrine of Ānandavallī and Tañjeśa stands, at the spot called the Southern Alakā (Karandai, suburb of Tanjore now); Kubera on Śiva's behest placing Kulottuṅga and his wife Komalāṅgī on the throne; Śiva giving him also the assistance of Viśvakarman in the task of building and renovating temples.

Page 44-46. Ch. VII: Kulottuṅga credited with the deforestation of the Cauvery banks, the cutting of a hundred branches of that river and the building of shrines there; a number of such Tanjore shrines mentioned;

The shrine of Ānandavallī and Tañjapurīśvara at the capital; the story of Devī killing Tañjāsura there through her eight Śaktis placed at the eight quarters; the story of sage Vasiṣṭha worshipping Śiva there at Vasiṣṭha-tīrtha; the shrine of Vaidyanātha on its south; on its southwest, Devatīrtha and the Śivaliṅga Karataleśvara on its bank; on the west of Tañjeśvara, Nīlamegha (Viṣṇu); other shrines of Nṛsiṁha and Koṅkaṇeśvara; Kulottuṅga ruling for ninety years and attaining salvation after making his

Page 46. Ch. VIII: Devacola marrying Saundaryavallī of Kāmikavaṁśa; Devacola's devotion to Śiva and to the work of temple-building. After a rule of sixty years, (his being succeeded by Śaśiśekharacola).

My thanks are due to the authorities of the Madras University for permitting me to edit this work and to Messrs G. Harihara Sastri and K. Venkateswara Sarma for helping me in reading the proofs.

31-12-1951
University of
Madras.

V. RAGHAVAN

•

ERRATA

Page	Line	Read
1.	Fn., 5	ग्रामपक्षे
4.	Fn., 1	वाच्यः
16.	6	पुरासुरवरार्दिता
35.	19-20	कामिकवंशोत्पन्नस्य

॥ श्रीविरूपाक्षविरचितं

चोलचम्पूकाव्यम् ॥

नन्द्यादीन् गणपान् शिवस्य परमानन्दामृताम्भोनिधीन्
मन्दस्मेरमुखान् जगद्गुरुपदान् कुन्दाभदन्तच्छवीन् ।
वन्देऽहं शिवपूजनैकनिरतान् सन्देहभेदे पटून्
कन्दाशैः[1]स्त्रिदशैश्च यत्पदरजो वन्द्यं मुकुन्दादिभिः ॥ १ ॥

अस्ति खलु समस्तसुरासुरस्तोमवन्दितचरणारविन्दस्य भगवतश्चन्द्रशेखरस्य निवासभूतः, संगीतसाहित्यादिनानाविधनिरवद्यविद्याचतुरचातुर्वर्ण्यजनपरिपूरितो, नदीमातृकतया सर्वदापि समुद्धूतनवधान्यमञ्जरीपुञ्जसमाच्छादितकेदारभूमिः, अभूमिर्वाचां मनसोऽपि, सततमातन्यमानयजनक्रियासु निरन्तरनिवसत्पुरन्दरतया लावण्यराशिभिरिव मूर्तिमद्भिर्विबुधैः[2]र्निबिडिततया च अपर इव स्वर्गः, सुखसंवसद्बहुधनदतया[3] अपहसन्निव अलकापुरीम्, नभःप्रदेश इव द्विजराजमण्डितः,[4] पाणिनीयसूत्रमिव वृत्तिसन्धि[5]प्रतिपादकः, छन्दश्शास्त्रमिव प्रकटितगुरुवर्णप्रशंसः,

---

1. मुनिभिः ।
2. देवैः भूदेवैश्च ।
3. धनदः कुबेरः दाता च ।
4. चन्द्रालंकृतः, ब्राह्मणोत्तमालंकृतश्च ।
5. वृत्तिसन्धिः ग्रामपक्ष तन्निवासिनां जीवनोपायप्राप्तिः । अथवा वृत्तिः मनुष्यविशेषेभ्योऽतिसृष्टं वृत्त्यर्थकं भूम्यादिकम्; सन्धिः देवपूजार्थमतिसृष्टं तादृशं भूम्यादिकम्; सन्धिपदस्य द्रविडदेवालयशिलाशासनेषु तादृशेऽर्थे व्यवहारदर्शनात् ।

मुखचातुर्य[1]समुल्लसद्ब्रह्मघोषनिनादिततया द्वितीय इव सत्यलोकः, अवगाहनप्रसक्तदेवगन्धर्वयक्षकिन्नरपुरन्ध्रीकुचतटीनिर्मृष्टचन्दनसुरभितपयसो राजाधिराजस्य कवेरस्य कीर्तिपरम्पराया इव निखिलभुवनपुनानायाः कावेर्यास्तीरे महान् खर्वटो नाम ग्रामः ।

यत्र च मधुपता उपवनतरुकुसुमाश्रितेषु भ्रमरेषु, उन्मूलनं कलमेषु, वर्णसाङ्कर्यं चित्रगतेषु, कृशता युवतीमध्यभागे, कलहप्रसक्तिः चतुःषष्टिविद्यावादेषु, मर्यादोल्लङ्घनमाकाशे[2], सगर्जनं दानमम्बुदेषु, दान[3]विच्छित्तिर्द्विपेषु* न प्रजानामासन् ।

स्वर्णाभाः सकलेषु सौहृदयुता वर्णाश्च यत्र स्थिताः
कर्णान्तायतलोचना अपि तथा चीर्णा तपस्या च यैः ।
दीर्णा नैव भवन्ति दुःखलवतः पूर्णाश्च ये सम्पदा
कीर्णाः सौख्यपरम्पराभिरभितस्तीर्णाभिमानादयः[4]॥ २॥

तुष्टिर्बभूव सकलस्य जनस्य यत्र
पुष्टिः स्थितस्य विहितातिथिपूजनस्य ।
इष्टिं सदा रचयतो विधिवत्सुतृप्तो
वृष्टिं चकार मघवा शुभदां च यस्मिन् ॥ ३ ॥

* MS. द्वीपेषु

1. चतुरता, चतुर्थ्यं च ।
2. आकाशस्य अनन्तत्वान्मर्यादातिक्रमः ।
3. द्विपपक्षे मदजलम् ।
4. निरहङ्काराः ।

सरोवरपरम्परा जयति यत्र सर्वोत्तरा
सितोत्पलवनाकरा मधुरचक्रवाकस्वरा ।
सुवासितदिगन्तरा विलसितालिभिर्बन्धुरा
विकस्वरवयोभरा मधुरसा च चेतोहरा ॥ ४ ॥

यत्र च ग्रामे प्रतिवसतां सर्वोत्तरनिर्दोषसकलगुणसदनानां जनानाम् औदार्यसौन्दर्यशौर्यबुद्धितेजःक्षमासु अनौपम्यम् । तथा हि—

विलसति काठिन्यं चिन्तामणौ, पशुता कामधेन्वां, छेद्यता शिबिकर्णयोः[1], विकत्थनं कालाम्बुदे, याचनावसरप्रतीक्षा कल्पपादपेषु, उन्मादकता कुसुमायुधे, वेश्याकामुकता पुरूरवसि, पशु[2]प्रभवता नासत्ययोः, ब्रह्मघ्नता कार्तवीर्ये, पारदारिकता प्रचण्डतरदोर्दण्डबलखण्डितारातिमण्डले आखण्डले, द्विपितृकता[3] निर्जितसकलराजके खाण्डवदाहिनि गाण्डीवधन्वनि, सुराचार्यता[4] च स्वमत्या भृशमत्याहितविनिर्मोचितजगत्त्रये बृहस्पतौ, दैत्यशिष्यता च निर्मितसकलराजतन्त्रे मन्त्रनिपुणे यन्त्रप्रवीणे शुक्रे, अदक्षिणाङ्गीकारः[5] सकलजगत्प्रकाशके विघटिततमःपाशके दुरितविनाशके दिवानाथे, सौकर्य[6]समुद्धतता प्राणिजातधारणैकरसायां बहुरसायां रसायाम् ॥

1. स्वशरीर - कवचदाने स्वाङ्गस्य तयोः छेदो बभूव ।
2. अश्वरूपः पशुः ।
3. इन्द्रपाण्डुरूपौ द्वौ पितरौ ।
4. दोषपक्षे सुरापानेऽध्यापकता ।
5. दोषपक्षे दाक्षिण्यरहितजनाङ्गीकारः; अन्यत्र उत्तरदिग्गमनम्
6. सूकरभावः; वराहरूपिभगवदुद्धृतता ।

आसर्गाच्चतुराननेन रमणीर्निर्माय निर्माय य-
 च्चातुर्यं चिरसंभृतं हि परमं व्यक्तीकृतं स्त्रीजने ।
यत्र स्थायिनि सर्वसौख्यनिलये पूर्णेन्दुतुल्यास्यके
 मन्येऽहं परथा कथं स हि भवेदीदृग्विधः सुन्दरः ॥ ५ ॥

अपि च,

स्वर्गादभ्यधिके समस्तगुणसन्दोहालये ग्रामके
 सर्वा अप्सरसो निवस्तुमतयश्चागत्य यत्र स्थिताः ।
किं वा मानसनिर्मिता मनसिजेनात्यादरादङ्गनाः
 तत्सौन्दर्यविलोकनेन सुधियामित्थं विकल्पाश्चिरम् ॥ ६॥

शिवार्चनपरायणा विगतसर्वसंदूषणा
 विसृष्टसकलैषणा* गलितपातकोन्मेषणाः ।
कृतारिगणशोषणा विहितसाधुसन्तोषणा
 वसन्त्यधिकहर्षणाः किल जनाश्च दुर्धर्षणाः ॥ ७ ॥

रुद्राक्षाभरणाः समस्तविपदां विद्रावकास्ते नराः
 सान्द्रानन्दभराः शिवार्चनपराश्चन्द्राननाः सुन्दराः ।
सुद्राक्षावचना[1] विभूतिलसिता भद्रालयाः सर्वदा
 छिद्रान्वेषणवर्जिताश्च धिषणोन्निद्रा[2] हि यद्ग्रामके ॥८॥

यत्र जनाः कृतान्तान्तकमुमाकान्तं निगमान्तस्तुतं नितान्त-मभितः प्रभान्तं शान्तैकमानसाः क्लान्तिनिरसनाय स्वान्तसदने

---

* विभूतिवरभूषणा इति पाठान्तरम् ।

---

1. शोभन - द्राक्षामधुरवाच ।
2. बृहस्पतिवज्जागरूकाः ।

अगणितमहिमानं परमात्मानं शिवं पूजयन्तः स्तुवन्तो जपन्तश्च सन्तो वसन्तः कृतान्तादपि दुर्दान्ताद्भयं न भजन्ते ।

आसीच्च (त)मधिवसन् श्रीचन्द्रचूडविमलपदकमलपरिपूजनानन्दभरितहृदयः सुहृदयः सदयः, शोषकः कामारिवैरिजातेः, पोषकः शिवभक्तानां, तोषकः शिवकैङ्कर्यतत्पराणां, घोषकः शिवनाम्नां, भसितावगुण्ठनभासुरसर्वशरीरतया सुधासागरसमुद्भूतफेनपुञ्जप्रभासमुदाय इव मूर्तिमान्, धवलदिव्यभस्मतिर्यक्त्रिपुण्ड्ररेखासमलंकृतललाटपट्टतया तिर्यक्प्रवहन्त्या त्रिस्रोतसा परिकर्मितशिखर इव हिमवान्, मुखचन्द्रमभितः सेवितुमागतैरिव नक्षत्रैरधोविसर्पद्भिरिव मन्दहासैर्मुक्तामणिभिः संमिश्रितरुद्राक्षमालिकया अलंकृतवक्षःस्थलः, निरतिशयसमाह्लादनिदानसर्वाधिष्ठानशाश्वतपरशिवध्यानानन्दरसानुषक्तानां विरक्तानां विमलपदकमलपरिचरणाचरणप्रवीणतरमानसः, कुलक्रमागतया कृषिवृत्त्या वृत्तिं कुर्वाणः, पारीणः सर्वविद्यासु, आचक्षाणः स्मितपूर्वमञ्जुलतरं; सदा वर्धिष्णुना मुखचन्द्रेण निर्जितेन तत्प्रसादनायेव मन्दमन्दं पृष्ठतोऽनुव्रजता तिमिरनिकुरुम्बेनेव सर्वोत्तरा इति सुरसुन्दरीभिः कुसुमनिकरैः संपूजितेनेव पुष्पमालापूजितेन अलकसमुदायेन विराजितमस्तकतया, अमुष्यार्धभागो मदीयतृतीयभागेन फालतलेन निर्जित इति मत्वेव राकाचन्द्रमसं विनिन्दयता सदा विकासवता मुखपङ्कजेन कुवलयतिरस्कारिणा लोचनयुगलेन च विराजमानया, पिकशारिकावीणास्वरा अधरीकृता इति कथयतेव रेखात्रयसमलंकृतेन कण्ठभागेन अलंकृतया, निर्जितकमलेन पाणितलेन सहिताभ्यां दोषरहिताभ्यां रत्नालङ्कृतिभूषिताभ्यां प्रशस्ताभ्यां हस्ताभ्यां सुजातयोः कोमलमृणाललतिकयोः

श्रियस्तिरस्कुर्वत्या, तारुण्यरसपूर्णाभ्यां सुवर्णकुम्भाभ्यामिव कण्ठाभरणग्रथितमहाहीरप्रभापुञ्जेन संजातसन्ततसूर्यभ्रमतया वियोगपरिहाराय तत्किरणसंनिधावेव स्थेयमित्यागत्य वक्षसि स्थिताभ्यामिव चक्रवाकाभ्यां मन्दस्मितकान्तिपरम्पराभिरिव मुक्तादामप्रभाझरीभिः परिष्कृततया पतिव्रतागणेन धन्याविति मल्लिकाकुसुमैरिव समर्चिताभ्यां रोमावलीलताफलाभ्यामिव मांसलाभ्यां स्तनाभ्यां विराजमानवक्षःस्थलया, कृशोदर्या, मन्मथरथचक्रायमाणनितम्बबिम्बया, अप्सरसोऽपि न मत्समा इति सूचयितुमिव ऊरुयुगेन रम्भावमतिम् आरचयन्त्या, मन्दगमनविलासविजयादेव स्तुवता मञ्जीरमिषात् पादलग्नेनेव कलहंसयुगेन हंसकयुगलेन परिष्कृताभ्यां पादकमलाभ्यां पवित्रयन्त्या भूभागम्, आकारवत्येव मदनमहाराजाज्ञया, मूर्तिमत्येव सौन्दर्यप्रवाहधारया, गृहीतशरीरयेव पातिव्रत्यदेवतया, अङ्गीकृतविग्रहयेव शरच्चन्द्रचन्द्रिकया, अनुरूपगुणवयःशालिन्या, अर्थतो नामतश्च कोमलाङ्ग्या भार्यया गार्हस्थ्यमलंकुर्वन् ; न जातिः कारणं भक्तिरेव गरीयसीति प्रकटयितुमिव तुरीयजातिं तिलकयन् कुलोत्तुङ्ग इति यथार्थनामा बभूव शूद्रः । यस्य च—

वक्त्रं सुधांशुमित्रं वाणी धिक्कारितेक्षुरससरणी ।
नेत्रे सरसिजजैत्रे गात्रं सौन्दर्यपात्रमतिमात्रम् ॥ ९ ॥

तेन खलु सपत्नीकेन दयावतां महतां शिवभजनकृतां सकाशात् प्रकाशमानमाकाशवदलिप्तं काशनीकाशवर्णं तिरस्कृतराकाशशिकोटितेजःपुञ्जं कीनाशजेतारं विष्ण्वादिदेवैश्च संपूजितोपान्तभुवं शिवं शर्मदे नार्मदे[1] विशेषतः पूजयामीति

1. सोमेश्वराङ्कायां नर्मदातीरशालग्रामगिरिशिलायाम् ।

निश्चित्य नियमेन समारम्भि विनाशितजननादिकदुःखपुञ्जा शिवलिङ्गपूजा। ततश्च समुत्थाय प्रातः शिवस्मरणपूर्वमरुणोदया-नन्तरं गुरूपदिष्टवर्त्मना विधाय स्नानादिकृत्यं धृतविभूतिरुद्राक्षेण संपादितसकलसाधनेन निधनादिविपन्निवारकं मदनमारकं संपूज्य शिवं यथामति स्तोतुमारेभे।

" उद्यत्सुधांशुशतदीधितिभास्वराय
प्रोद्यद्विभूतिधवलाङ्गजटाधराय।
शैलाधिराजतनयासहिताय तुभ्यं
कैलासशैलनिलयाय नमः शिवाय ॥ १० ॥

" भक्तेन यत्पदयुगार्चनतोऽम्बुधिस्तु
पीतोऽर्थितेन विबुधैः पुनरुज्झितोऽथ।
विप्रोत्तमेन मुनिना[1] परमेश्वराय
तत्तादृशे भगवतेऽस्तु नमः शिवाय ॥ ११ ॥

" जय जय भगवन्! प्रसीदातिमात्रं पवित्रं विपत्त्रं[2] विचित्रं च चारित्रयुक्तं पदं ते प्रपन्नः, कृपापूर्णपात्र स्वतन्त्र, त्रिनेत्राव, नक्षत्रनेत्रा[3] च नेत्रश्रवोभिः[4] कृतालंकृते साम्ब, वित्रासयुक्तं च सत्राधिराजेश पुत्रादिसक्तं कलत्रानुषक्तं तथा क्षेत्रमित्रानुरक्तं विभो! दिव्यगात्र प्रभो! पाहि शम्भो!

" स्मरहर! देवेश! का हि त्वदन्या गतिर्वाहिलोकादि-लोकेषु[5], मा याहि काठिन्यमस्मासु, कस्मादुपेक्षां करोषि त्वम्,

---

1. अगस्त्येन।
2. विपदः त्रायत इति।
3. चन्द्रेण।
4. सर्पैः।
5. पातालादिसर्वलोकेषु।

उक्षध्वजाक्षोभ्यमाहात्म्य यक्षेशमित्रारविन्दाक्षसम्पूजिताङ्घ्रे सदा भक्तरक्षार्थमाबद्धदीक्षागजाकान्त दक्षाध्वरध्वंसक क्षोभहारिन् !

त्रिपुरहर ! मुनेः[1] पर्णभक्षस्य पुत्रं क्षमाशालिनः काङ्क्षमाणं चिरञ्जीवितां क्षीणमायुष्यमालोक्य ते पादपद्मार्चकं त्वत्कटाक्षं प्रतीक्षन्तम्[2] उद्दिश्य यातः समालक्षयन् क्रूरमाचक्षमाणो वृतोऽलक्ष्यसङ्ख्यैर्गणैः क्षोभयन्नीक्षणेनैव मृत्युर्महादेव तं यावदाभीषयामास तावत्तदीयेन रक्षेति वाक्येन दीनस्वरेणानुकम्पाद्रवीभूतचित्तेन हत्वा च मृत्युं त्वया रक्षितो भक्तवर्यः पुनः सोऽपि मृत्युश्च सञ्जीवितोऽयम् ।

वरद ! तदितरे चापि ते साधवः पालिता एव शिष्टा निहत्यैव दुष्टान् तपोभिर्गरिष्ठैर्वरिष्ठैर्वसिष्ठादिभिः स्तुत्य ! कष्टानि मे नाशयाष्टाभिरिन्द्रादिभिर्दिङ्नृपैश्चाष्टमूर्ते[3] कनिष्ठस्य दुष्टस्य नष्टस्य[4] सत्कर्मणाभीष्टमिच्छोः[5] प्रकृष्टस्य गर्वेण बुद्ध्या निकृष्टस्य पापेन हृष्टस्य[6] सन्तुष्ट भक्तेषु शम्भो ! दयां त्वं कुरुष्वोपरि श्रीशिव ! क्षम्यतां मेऽपराधो नमस्ते नमः ॥"

---

1. मृकण्डोः ।

2. परस्मैपदं चिन्त्यम् । अथवा 'त्वत्कटाक्षप्रतीक्षं तम्' इति शोधनीयः कोशपाठः ।

3. भूतपञ्चकसूर्याचन्द्रमसयजमानरूपतया अष्टमूर्तित्वं शिवस्य प्रसिद्धमेव । अष्टदिक्पालरूपतयाप्यत्राष्टमूर्तित्वं भगवत उत्प्रेक्ष्यत इव । अथवा 'दिङ्नृपैः स्तुत्य' इति दूरान्वयेन दण्डकशैलीप्रयुक्तेन समर्थनम् ॥

4. कनिष्ठो निकृष्टः । कनिष्ठ-दुष्ट-नष्ट-पदैः स्वात्मनि नैच्यानुसन्धानम् ।

5. सत्कर्म इतःपरमनुष्ठाय भगवदभीष्टं तत्संकल्पानुविधानं चिकीर्षोः ।

6. गर्वेण प्रकृष्टस्य, बुद्ध्या निकृष्टस्य, पापेन हृष्टस्येति स्वात्मनिन्दा । तादृशस्य उपरि, मे इति च उपरि दृश्यमानेन अन्वयः । अन्तरा 'भक्तेषु सन्तुष्ट' इति भगवत्संबोधनम् ।

इति स्तुत्वा स कुलोत्तुङ्गः—

“ देहं पुत्रकलत्रबन्धव इमे जीवोऽप्यहं चापि यद्
गेहं द्रव्यसुवर्णधान्यमणयः सर्वेन्द्रियाणि प्रभो ।
सर्वं तद् भगवन् त्वदीयमगजाजाने समस्तार्तिहन्
तुभ्यं श्रीशिव दत्तमेव सहतां शम्भोऽपराधान् भवान् ॥” १२

इत्यात्मानं समर्प्य शिवाय तन्निवेदितेन षड्सेनान्नेनाहारमकरोत् । एवं प्रतिदिनमेवंपदद्रूरगस्य[1] देवाधिदेवस्य सेवां रचयतस्तस्य व्यतिचक्रमुः कतिचिद्दिनानि । अथ तदन्तःकरणसदने सदा विकासशालिनीं चतुर्विधपुरुषार्थफलदायिनीं शिवभक्तिमुपसेवितुकामयेव निवृत्त्या यथा यथा प्रापि तथा तथा सापत्न्यदुःखासहिष्णुतयेव न्यवर्ति प्रवृत्त्या । ततः—

भोगान् रोगानिवोच्चैर्निधनमिव धनं मन्यमानो महात्मा
देहं गेहं विपत्तेरिव सुखमसुखं केवलं नश्वरत्वात् ।
बन्धूनन्धू[2]निवासौ वनमिव भवनं शल्यवत् पुष्पमाल्यं
पुत्रान् शत्रूनिवाभूच्छशधरकलिकाचूडविन्यस्तचित्तः॥ १३॥

अथ कदाचित्—

वैराग्यं भजतस्तादृक्कीर्तिमाकर्ण्य कौतुकात् ।
दिदृक्षयेव वर्षाभिः कृतहर्षाभिरागतम् ॥ १४ ॥

यत्र च वसन्तीनां रमणीनां मनोहरहारमणीनां मन्दगमननिर्जितगतिविलासै राजहंसैर्गम्भीरेषु गिरिकन्दरेषु लज्जयेव निलिल्ये । कठिनतरसूरकिरणसन्तापितां भुवं शीतलयितुं

1. ईदृक्तया परिच्छेदासहस्य ।
2. कूपान् ।

अमृतवर्षैरिव समुत्पादितहर्षैः कर्षकजनतर्षसुपूरणचणैः तरङ्गिणीवृद्धिनिपुणैर्मधुरगुणैर्धारागणैर्गगनाङ्गणमाच्छाद्य रसितापदेशतस्तपतो मिहिरस्य तापतो न किंचिद्भयमिति जल्पद्भिरिव कल्पयद्भिर्भुवनसौख्यं सूरकिरणपरिणामतां सूचयितुमिवात्मनः प्रकाश्य विद्युतः क्षणे क्षणे वर्षितुमम्बुधरैरारेभे। अम्बुधराणां सुखवर्षतामुपदात्वेन कल्पितेनेव विकसतामर्जुनकुसुमानामामोदेन प्रसस्रे गगनतले—

कोकस्तनी विकचपङ्कजचारुहस्ता
फेनस्मिता रुचिरनीलसरोरुहाक्षी।
आवर्तनाभिसुभगा युवतीव कान्तं
वर्षानदी जलनिधिं द्रुतमाप तोषात्॥ १५॥

एवं क्रमेण प्रवृत्तासु वर्षासु गिरिवरसुन्दरकन्दरान्तरप्रारभ्यमाणशिखण्डिताण्डवासु मदनमहाराजविजयघोषणायमानकेकिकेकारवमण्डितदशदिशासु खण्डितमानिनीमानासु दण्डितधार्तराष्ट्रासु[1] आखण्डलधनुर्दण्डसमलङ्कृतगगनमण्डलासु कदाचित् प्रचण्डतरधाराधरनिस्सरज्जलधारासहस्रनिरन्तराले गगनान्तराले कदम्बकुसुमकदम्बकोद्गारिसुगन्धवाहिन्यङ्गीकृतमन्दिमनि वहति गन्धवहे तस्मै सपत्नीकाय—

यक्षाधीशसखः शिवः सुरनुतः पक्षीन्द्रवाहार्चितः
द्राक्षास्वादुवचाः कटाक्षलवतो रक्षां वितन्वन् सदा।
त्र्यक्षो विप्रवराकृतिं सुखकरीं [2]दक्षाय चादर्शयत्
प्रक्षीणाघचयाय सुन्दरतरां दक्षाध्वरध्वंसकः॥ १७॥

1. धार्तराष्ट्रा हंसविशेषाः।
2. समर्थाय।

अथ तदानीमेव निदानभूतं सुखपरम्परायाः प्रदानकृतमभयस्य, सदा नमनशीलोऽयं ब्राह्मणानाम्, दिशि दिशि प्रसरता तिरस्कृतभास्करतेजसा महसा सहसा तमसां राशिं विनाशयन्तम्, नाशयन्तं मलीमसां चित्तवृत्तिम्, सुरसायमाणमृदुवचसा द्राक्षारसानभिभवन्तम्, पाथसा पयोमुचामार्द्रीकृतवाससा परिवेष्टितम्, श्रुतिसंपुटरत्नभूतस्य चिरत्नस्य शिवनाम्नो जपाद् अमृतमिव वर्षन्तं श्रवणयोः, अत्यद्भुतलक्षणं लक्षणवेदिनं कुहनाब्राह्मणमालोक्य झटिति सपत्नीकः कुलोत्तुङ्गः प्रत्युद्गम्य तं स्वगृहमानीय, शीतबाधानिवारके निर्मले वाससी परिधाप्य हंसतूलकल्पितसुखास्तरणे सुवर्णमये सिंहासने उपवेश्य, भक्तिपूतेन षड्रसोपेतेन मधुरप्रधानेन मृष्टान्नेन च सन्तर्प्य उपचर्य ताम्बूलादिकेन, सुखोपविष्टस्य तस्य पदकमलयोर्विरचयन् शुश्रूषणमवादीत् ॥

"भगवन्! अद्यैव पुण्यानि परिपेचिरे, अद्यैव साफल्यमापि सदनेन, अद्यैव फलितानि महतामाशीर्वचनानि, अद्यैव मे कृतार्थाः पूर्वजाः, अद्यैव कृतकृत्योऽजनि दासजनोऽयम्, इतरथा कथं पात्रं भवेदीदृशानां महतामुत्सवानाम्" इति। एतदाकर्ण्य कर्णयुगलभूषणं भाषणं तदीयं सञ्जाततोषो गृहीतद्विजवेषोऽयं विगलितसकलदोषाय कृषीवलाय आशीर्वचनमवादीत्—"अये भद्राकृते शूद्रकुलावतंस! त्वं द्रागाप्नुहि राज्यपदवीम्" इति। अथ तदाकर्ण्य नातिहृष्टमना वरिष्ठमतिरयं गरिष्ठमहिमानं प्रकृष्टतरेण वचसा वसिष्ठमपि निकृष्टयन्तं स्फुटं तमाचष्ट—"भगवन्! राज्यं नाम विलासभवनं महदनर्थपरम्पराणाम्। तथा हि—राजास्मीति दुर्वारगर्वपर्याकुलहृदयतया दारिद्र्येण सहैव बहिर्निस्सृतो विवेकः, उभयभागसमुच्चलच्चामरवीजनेनैव निवारित इव

स्थाप्यमानोऽपि प्रियसुहृद्भिः न पुनः पदं तस्मिन् समाधत्ते । पट्टाभिषेकसमये शिरसि निवेश्यमाननवरत्नमयकिरीटभारासहनतयेव स्वभावकोमला विनयनम्रता तस्य दूरमपसर्पति । उपरि धार्यमाणपरिपूर्णचन्द्रमण्डलानुकारिधवलातपत्रच्छायामण्डलीव मूर्खता क्रूरता च आचूडमानखमभिव्याप्य न तं परिजहाति । पाणिनिसूत्रप्रतिपादितेव तस्यापि वृद्धिर्गुणबाधिनी भवति । छन्दःशास्त्रादिव प्रकटितशार्दूलविक्रीडितात् तन्मनसो हरिणीव धर्मवासना कृपया साकं दूरमुत्प्लवते । पाणिनीयसूत्रेणेव वसुदत्वकथाप्रसक्तौ सान्तत्वमिच्छता[1] तेन समुपलाल्यमानः लिप्सातिशयः[2] पञ्चमहापातकेषु द्वयोरेकस्य च समाचरणहेतुकौ कामक्रोधौ तृणाय मन्यमानः पञ्चापि स्वयं कारयन् क्षणे क्षणे सम्मूर्च्छति । मूर्खतासमालिङ्गनपरवशहृदयतया विस्मृतलोकतन्त्रः समुन्मत्त इव यानि कानिचिदक्षराणि प्रलपति । आविष्ट इव पिशाचेन परमतं नानुतिष्ठते । चित्रविन्यस्त इव न हितानि शृणोति । वारणेन्द्र इव शिरःकम्पमाचरन्नपि च खेदयति तान् हितकर्तॄन् ; राज्यं हि अपेयं मद्यम्, अचिकित्स्यो व्याधिः, अमन्त्रपरिहरणीयं विषम् । तत्र को नाम विश्वसेत्, केन वा तदङ्गीक्रियेत, को वा तस्मिन्नभिरमेत्, को वा तस्मै स्पृहयेत्? सर्वथा परिहरणीये कथं भवादृशो मामनुबध्नाति" इति ॥

मधुरतरां गिरमाकर्ण्य कृतमन्दहसनः कुहनाद्विजोऽप्येवमवादीत्—"अये आयुष्मन् वत्स! प्रदर्शिता भवता ये

1. वसुदत्वं धनप्रदायित्वम् । तत्प्रसक्तौ सान्तत्वं विरामः । त्यागे अनुदारतेति यावत् । पाणिनिसूत्रपक्षे "वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहां दः" (८-२-७२) इति वस्वन्तस्य द-विधानं सान्तत्व एव इष्यत इति ।

2. लोभः ।

दोषाः सर्वेऽपि ते खर्वेतराश्च शर्वप्रसादहीने गर्वोत्तरे सम्भवन्ति, न तु शिवप्रसादसम्पन्ने । राज्यं हि नाम साधनं धर्मस्य । तथा हि—धर्मश्च कर्तुमकर्तुमन्यथयितुमीश्वरस्य विचित्रशक्तेः परमात्मनः शिवस्य आज्ञानुल्लङ्घनम् । आज्ञा च तावत् सकलचराचरप्राणिमात्रसुखविधायिनी भगवती महाप्रभावा श्रुतिः । अनुल्लङ्घनं च तत्प्रतिपादितानुष्ठानं तदितरस्य चाननुष्ठानम् । तदुभयमपि सम्भवति केषांचिदगण्यैः पुण्यैः, न खलु समस्तानाम् । तेषां च साध्वसाधुप्रस्थितानां प्रसादो दण्डनं च सति राज्य एव संघटेत । परथा कथं वा दण्ड्यान् दण्डयेत्, साधून् वा सन्तोषयेत्; विशेषतः शिवपूजनोपकरणानि कथं नाम सम्भवेयुः, कथं रत्नमया आलयास्तन्मयानि[1] गोपुराणि च विधातव्यानि, कथं वा कारयितव्या रथादिकमहोत्सवाः, कथं वा कल्पनीया महाभिषेकसामग्री, कथं सम्पादनीया रत्नदीपपरम्परा शिवालयेषु, कथमन्नानि षड्रसोपेतानि निवेद्यन्ते, कथं तौर्यत्रिकमारचितव्यम्, कथं वा पोषणीयाः शिवभक्ताः? अतः सर्वथाऽपरिहरणीयं राज्यम् ॥

किं नागतः कर्णपथं नृपेन्द्रः
श्रीचन्द्रमौलिः प्रथितो हि नाम्ना ।
शैवाग्रगण्यः पुरुहूतमुख्यै-
र्देवैरपि श्लाघितवैभवोऽभूत् ॥ १८ ॥

पृथ्वी कामदुघा सदा फलभरैर्नम्राः परं शाखिनः
पर्जन्यः सुखदां सुवृष्टिमकरोत् क्ष्मामण्डलाखण्डले ।

---

1. रत्नमयानि ।

यस्मिन् शासति शम्भुपूजनरते लोकाश्च नित्योत्सवाः
सौजन्यैकनिकेतना गतभियश्चासन् चिरञ्जीविनः ॥ १९ ॥

अपि च—

यस्मिन् प्रशासति महीं नृपनायकेन्द्रे
व्याघ्रादयोऽपि शिवपूजनमाचरन्तः ।
हिंसां स्वजातिसहजामपि तां निरस्य
दान्ताः प्रशान्तमनसो ह्यभवन् वनेषु ॥ २० ॥

यस्यासन् बहवो दाराः पुत्राः शूरा महौजसः ।
तेषां तेषां च सौन्दर्यं वर्णितुं केन शक्यते ॥ २१ ॥

स्वैः पुत्रैर्धीरधीरैर्हरिविविधभवने प्राप्य पूजां विशेषात्
संप्राप्यानन्दपूर्णैः पुनरपि सदनं प्राप्तवद्भिः समेतः ।
प्रत्यक्षं दृष्टवाद्भिः सदसि मुनिवरैर्वर्ण्यमानं समन्ताद्
आकर्ण्याकर्ण्य हृष्टः प्रतिदिनमपि यस्तत्र तैर्यत्कृतं तत् ॥२२॥

प्राप्य श्रीचन्द्रमौलिर्नरपतितिलकः पुत्रपौत्राभिवृद्धिं
कृत्वा राज्यं च भुक्त्वा श्रुतिविहितसुखं तोषवान् रोगहीनः ।
शैवान् धर्मान् प्रवर्त्य प्रथितबहुयशाः पुत्रसंक्रामितश्री-
र्धर्मात्मा वन्दनीयः परतरशिवसायुज्यमापान्तकाले ॥ २३ ॥

सतां सन्तोषजननं शिवपूजेति तत्सुताः ।
राज्यं चक्रुस्तथा चान्ये तेषां सन्तुष्टये नृपाः ॥ २४ ॥

तस्माद्भवता भवद्वंश्यैश्च तदङ्गीकृत्य राज्यम्, सन्ति महान्ति शिवक्षेत्राणि, तेषु च जीर्णा आलया नवीकर्तव्याः, महोत्सवाश्च प्रवर्तनीयाः, तत्र च चतुर्थावतरता सकलशिल्पागम-

पारदृश्वना विश्वकर्मणा सह धनपतिः सहायो भविष्यति । वत्स! मा भैषीः, पश्य मदीयं रूपम्" इत्यभिधाय, विधाय विप्रवराकृतिमन्तर्धानिगतां, प्रदर्श्य तस्मै सपत्नीकाय अवाङ्मनोगोचरं वतंसीकृतचन्द्रलेखं त्रिलोचनम् अम्बिकाश्लिष्टवामभागं कपर्दबन्धविराजमानगङ्गातरङ्गं, वरदाभयहस्तमेकेन करेण विधृतखट्वाङ्गम् अपरेण चाङ्गीकृतबालकुरङ्गं, करुणामृतशीतलया दृष्ट्या कुर्वत्संरक्षणम् अत्यद्भुतं रूपम्, तं सपत्नीकमनुगृह्य तद्रूपमन्तर्धानं प्रापयामास भगवाननिर्वचनीयमहिमा श्रीशिवः पावननामा ॥

अथ सपत्नीकस्य कुलोत्तुङ्गस्य "अहो वात्सल्यं शिवस्य" इति चिन्तयतस्तदाज्ञां बिभ्राणस्य शिरसा स्वगृहमधिवसतो यथोचितमाचरतस्तस्य कतिचिद्दिनानि व्यतीयुः ॥

अथ च क्रमेण निखिलभुवनसन्तापहरणसुकृतसम्बन्धादिव श्वेतायमानासु मेघावलीषु, दिशि दिशि विसृत्वरेण अमुष्य यशःसमुदायेन धवलीकृत इव निर्मलतरगगनान्तरे, चतुरतरदूतिकावचनप्रसादितासु मानिनीष्विव कालुष्यमपहाय प्रसन्नासु शरन्नदीषु, प्रफुल्यमानशरकुसुमधवलतालक्ष्मीं विजेतुमिव समागत्य तत्र तत्र नदीपुलिने विहारमाचरत्सु राजहंसेषु—

नेत्रानन्दविधायिकान्तिलहरीं सुत्रामसम्मानितं
गोत्राधृग्वरकन्यकापतिदयापात्रं धनाधीश्वरः ।
तत्रागत्य वचोऽब्रवीन्मधुरवाग्वित्रासहीनं तदा
भूत्राणाय कृतोद्यमं सविलसद्वक्त्राब्जमीशाज्ञया ॥२५॥

" अये महाभाग कुलोत्तुङ्ग! श्रूयताम्—

अस्ति स्वस्तिकरं शमीवनमिति प्रख्यातमेकं स्थलं
यस्मिन् तञ्जपुरीश्वरः स भगवानानन्दवल्ल्या सह ।
सान्निध्यं कुरुते सुरासुरगुरुः पूर्णो जगद्रक्षको
लिङ्गाकारधरः परः शिवतरः शक्त्याम्बया पूर्णया ॥ २६ ॥

पुरा सुरवरार्दिता अदितिसूनवो यत्र तं
समर्च्य विविधैः स्तवैः स्मरहरं प्रसाद्येश्वरम् ।
तदीयवरदानतो रिपुकुलानि जिग्यू रणे
तदा प्रभृति विश्रुतः स विजयेशनाम्ना शिवः ॥ २७ ॥

अनन्तरं च--

तञ्जासुरः कश्चन दैत्यनाथः पितामहाल्लब्धवरो बभूव ।
गर्वोन्नतः पर्वतराजदेहश्चरन् जनानां भयमादधानः २८ ॥

यत्रासीरमुखे चरद्भटगणैराताड्यमानानक-
प्रौढोद्यच्छ्रुतिभीषणं हि निनदं श्रोतुं नभःसर्पिणम् ।
शक्राद्या अमरा दिशां च पतयो नालं समर्थाः कथं
योद्धुं तेन महाहवे शरमुचा सज्जं धनुर्बिभ्रता ॥ २९ ॥

यस्यासन् परिचारका दिविषदो दास्यश्च तेषां स्त्रियो
यद्गोष्ठे सुरधेनवो दुदुहिरे कामं सुराणां द्रुमाः ।
यस्योद्यानवनाश्रिताः सुमफलैरानन्दयन्तः सदा
तादृग् दैत्यवराग्रणीः स तु कथं शक्यो मया वर्णितुम् ॥ ३० ॥

तादृक् तञ्जासुरोऽसौ प्रभुतिलकमणिः स्वैस्समेतस्तु सैन्यैः
यत्रागत्य प्रतापाक्रमितसुरगणः पीडयामास लोकान् ।

ते सर्वे शम्भुमीशं परशिवममलं नाथमाराधयन्तः
श्रीमन्तं सर्वपीडापरिहरणपटुं प्रार्थयामासुरित्थम् ॥ ३१ ॥

“ क्षेत्रज्ञोऽसि महानुभाव भगवन् क्षेत्रस्य नाथोऽसि यद्
दीक्षां सन्दधता जगद्विशसने शिक्ष्यामहे सर्वथा ।
अध्यक्षेण सुरारिणा दनुभुवां दक्षेण तञ्जेन भोः[1]
त्वत्क्षेत्रे निवसाम शङ्कर वयं रक्षाधुनास्मान् प्रति ॥ ३२ ॥

यं जातुचिद्व्रजति चेदधमोऽपि जन्तुः
सञ्जायते न जननीजठरे कदापि ।
कञ्जाक्षपूजितपदद्वय तादृशस्त्वं
तञ्जासुरं जहि शिव प्रणतार्तिहारिन् ॥ ३३ ॥”

अथैवं प्रार्थितः शमीवने वसमानैः[2] ब्रह्मणा ब्राह्मणैर्ब्रह्मघोषमुखरितैः पराशरप्रभृतिभिः दुरासदस्य शरासनधारिणो दुरात्मनस्तस्य निधनाय कृतनिश्चयः भक्तजनचिन्तितपूरणचिन्तामणिः प्रभुग्रामणीः कञ्जभवकञ्जविलोचनादि[3]सुरवरपुञ्जमकुटमणिरञ्जितपदकमलः तञ्जपुरीश्वरः मञ्जुलमृदुलहासां स्वाभिन्नां शक्तिमानन्दवल्ल्यभिधानं दधानां परशिवामिदमाह परशिवः—

“ जहि तञ्जासुरं दुष्टं पाहि लोकान् महेश्वरि ।
संरक्षितुं जगत्का वा त्वदन्या परदेवते ॥ ३४ ॥”

इत्याज्ञया परशिवस्य करुणामृतवारिधेर्भगवत्या भवान्या आनन्दवल्ल्या अष्टभिः प्रकाशिताभिः शक्तिभिः अष्टासु

---

1. दनुभुवामध्यक्षेण सुरारिणा दक्षेण तञ्जेन जगद्विशसने दीक्षां सन्दधता सर्वथा शिक्ष्यामहे दण्ड्यामहे ।

2. ईदृगवैधमात्मनपदं कविनात्र बहुत्र प्रयुक्तम् ।

3. ब्रह्म-विष्ण्वादि - ।

दिशासु निरोधं प्रापितेन युध्यमानेन, प्रक्षीयमाणेषु सैन्येषु, शिक्ष्यमाणेषु सेनानायकेषु, दिवं प्रयातेषु प्रधानेषु, निकृत्ते च पार्ष्णिग्रहे, वध्यमाने चक्ररक्षके, विकलीकृते स्यन्दने, शकलीकृते च ध्वजे, निपातिते सारथौ, छिद्यमाने वर्मणि,[1] भिद्यमाने चर्मणि,[2] द्विगुणितरोषप्रकारेण, विकोशं प्रगृह्य खड्गं 'क्व सा देवता' इति प्रधावता इतस्ततः संनिधिमेत्य तस्याः, तामेव परदेवतां निरीक्ष्य, तदीयकृपाकटाक्षावलोकनेनैव विगलितमनोमलेन विसृज्य समरसंरम्भम्, अन्तःकरणमभिव्याप्य बहिर्निर्गच्छता सत्त्वांकुरेणेव रोमाञ्चप्रपञ्चेन पाद्यमुपकल्पयितुं सम्भृतेनेव शुचिना आनन्दजलेन, मनोवाचामगोचरां स्तोतुं लज्जयेव मन्दमन्दं प्रवर्तमानया गद्गदस्वरया वाचा च प्रकाशित-भक्तिभरेण तन्नासुरेण प्रणम्य साष्टाङ्गं सकलजगदानन्दकन्दल्याः तस्याः परशिवायाः स्तुतिश्चक्रे ॥

"जय जय जगज्जननि ! विश्वविश्वार्तिसंहारदक्षे यक्षराजार्चिते पक्षिवाहादिदेवैस्सदा पूजिते रक्षिताशेषलोके शिक्षितानेक-दैत्ये समुद्यज्जपापुष्पसाहस्रकान्तिप्रवाहैकधिक्कारिदेहप्रभे सुप्रभे !

सुधासिन्धुमध्यस्थचिन्तामणिद्वीपसौधस्थनीपालिपुष्पास्तृतोद्यत्प्रभाजालसंशोभिमञ्चस्थकामेश्वरांकस्थिते व्याप्य सर्वं स्थिते !

देवि ! हस्तोल्लसद्दीप्यमानप्रवालैकदण्डोच्चलच्चामराभ्यां श्रिया चापि देव्या गिरां पार्श्वभागेषु संवीजिते सर्वैश्च सम्पूजिते !

1. कवचे ।
2. खेटे ।

सुधापूर्णकुम्भं सुवर्णं दधाना च वामे करे दक्षिणेना-
परेणापि दर्वीं मणीनिर्मितां सर्वलोकाय दिव्यां सुधां त्वं दिशन्ती
महादेवि संरक्षसे, योगिभिर्ध्यायसे श्रेयसे, कथंकारमम्बां
परां देवतां स्तौमि विश्वेशि मातस्स्तुतिव्याजतो मे कृतान् त्वं
क्षमस्वापराधान् समस्तान् शिवे ते नमस्ते नमः ॥

देवि त्वत्पदपङ्कजं श्रुतिशिरःसीमन्तभूषायते
भक्तानां समभीष्टपूरणविधौ तत्कल्पवृक्षायते ।
यद्धूलीलवलेशकोऽपि जगतां सृष्ट्यादिकर्तॄनुमे
त्रीन्देवान्विदधाति हन्त्यवति तल्लीला किमन्यच्छिवे॥३५॥

अपि च—

यन्निर्माति च लीलया कमलभूः यद्विष्णुना रक्ष्यते
यच्चापि ह्रियते हरेण गिरिजे मातः शिवे शङ्करि ।
तत्सर्वं तव पादपङ्कजरजोलेशस्य लेशायते
तादृक् त्वच्चरणं कथं नु विषयस्स्तोतुं भवेन्मादृशः ॥ ३६ ॥

चन्द्रे कान्तिरसि त्वमेव मिहिरे त्वं तिग्मता दाहिका
वह्नौ शीतलता जले सहनता भूमौ महत्तांबरे ।
वायौ त्वं च जनात्मिकासि गिरिजे यद् दृश्यते श्रूयते
सर्वं व्याप्य शिवे स्थिता विजयसे मातर्नमस्ते नमः ॥३७॥"

इति स्तुता तदा तेन प्रसन्ना च विशेषतः ।
"वरान् वृणु शुभान् दैत्ये"त्यब्रवीत्परदेवता ॥ ३८ ॥

देव्यास्तद्वचनं श्रुत्वा तञ्जो दैत्यवराग्रणीः ।
आनन्दवल्लीं देवेशीमब्रवीज्जगदम्बिकाम् ॥ ३९ ॥

"अयि भगवति परमेश्वरि भक्तवत्सले! किमस्मात्परमस्ति ।

तत्ते देवि पदद्वयं परशिवे दृष्टं मया श्रीकरं
यन्माहात्म्यमपारकीर्तिविभवं यद्दर्शनं कर्मणाम् ।
आतिथ्यादिकधर्मकोटिनिवहस्यौपासनायाश्च यद्
वेदान्तश्रवणस्य देशिकपदद्वंद्वार्चनायाः फलम् ॥ ४० ॥

अहो भगवत्या अम्बायाः सदयत्वम् !

येनोत्पत्तिप्रभृति विहितं दुष्टकर्मैव नित्यं
येनाम्बायाः स्थलमिदमहो क्लेशितं पापबुद्ध्या ।
दत्ता भीतिः सुरवरगणे द्रोहिणा येन दुष्टे
तञ्जे तस्मिन्नपि परशिवा यद्विधत्तेऽनुकम्पाम् ॥ ४१ ॥

देवि! करुणार्णवे! तवाज्ञया प्रार्थयामि—

प्रसीद विश्वेश्वरि विश्वमातः
मन्नामतः ख्यातमिदं स्थलं च ।
सायुज्यमुक्तिर्मम चास्त्वमुष्मिन्
सतां प्रसन्ना वरदा भव त्वम् ॥ ४२ ॥"

इति तत्प्रार्थितं सर्वं ददौ सा परदेवता ।
आनन्दवल्ली वरदा करुणामृतवारिधिः ॥ ४३ ॥

अथ तञ्जासुरोऽपि पुनरावृत्तिवर्जितां शिवसायुज्यमुक्तिं प्राप्तवान् ।

तदाप्रभृति तञ्जेशनाम्ना ख्यातः परः शिवः ।
स्थलं तञ्जपुरीत्याख्याप्रख्यातिं शुभदां दधौ ॥ ४४ ॥

यत्रस्थाः सुखिनोऽभवन्मुनिवराः सर्वे जनास्सर्वदा
तञ्जाख्ये निहते दुरात्मनि तदा चानन्दवल्ल्या तया ।

देवेन्द्रः सकलैस्सुरैरपि दिशां नाथैः समं पूजयन्
शक्तिं तां परदेवतां परशिवं चाप स्वराज्यं पुनः ॥ ४५ ॥

शक्तयोऽष्टौ महेशान्याः सुप्रसन्ना वरप्रदाः ।
सान्निध्यं कुर्वते यत्र रक्षितुं सकलं जगत् ॥ ४६ ॥

अहमपि यत्र पशुपाशविमोचकं शिवमाराध्य तञ्जेश्वरं पुष्पकनामविमानरत्नं धनाधिपत्यं च प्राप्तवानस्मि । उषितपूर्वत्वान्मया स्थलस्य यस्य दक्षिणालकेति नामधेयं प्रख्यातं बभूव ।

तस्मिन् क्षेत्रवरे शुभा विरचिता सच्छिल्पिना शाश्वतो
देवानां परिखायुता दृढतरप्राकारयुक् पावनी ।
पूर्णा सर्वसमृद्धिभिश्च नगरी तञ्जेश्वरस्याज्ञया
तत्र त्वामभिषेचयाम्यहमये श्रीमंस्त्वमेहि द्रुतम् ॥ ४७ ॥

द्रव्यं च ते बहु ददामि शिवाज्ञयाहं
त्वद्वंशजाय सकलाय कृतावतारः ।
जीर्णालयोद्धरणकर्मणि विश्वकर्मा
साहाय्यमाचरितुमस्ति स तत्र शिल्पी ॥ ४८ ॥"

इति वात्सल्यतो लाल्यमानः परिपाल्यमानः तदीयगिरमाकर्ण्य कुलोत्तुङ्गोऽपि प्रत्यभाणीत्—"अये परमेश्वरमित्र ! शिवाज्ञया यत्र नेतुमिच्छसि तत्र नेष्यामहे ; यदनुभावयितुमिच्छसि तदनुभविष्यामहे ; यच्च वा कारयिष्यसि तत्करिष्यामहे; सर्वथा परवन्तो वयं परशिवेन" इति । अथ तद्वचसा तुष्टमनाः धनाधिपः गजदन्तमयीं शिबिकामारोप्य तं सपत्नीकं, प्रदाय च तत्सुहृद्वर्गाय वाहनरत्नानि, तैश्च साकं पूर्वमेव भृत्या[1]संपादितेन अश्वरथगजपादातिबहुलेन

---

1. वेतन-

सन्नद्धेन पुरतस्ताड्यमानानेकपटहादिमङ्गलकरविविधवाद्यगम्भीरतरनिध्वानकोलाहलेन बधिरितदिङ्मुखेन सैन्येन निर्गत्य तद्ग्रामतः प्राक्प्रसाधितां विश्वकर्मणा समानीय तञ्जनगरीं, श्लाघमानतदागमनमहोत्सवैः तन्निवासिभिश्चतुर्भिर्वर्णैश्च प्रत्युद्गम्यमानं पदे पदे धर्माधिकारसभायामुपकल्पितं हंसतूलकल्पितमृदुलास्तरणं सुवर्णमयं भद्रपीठमध्यारोप्य, स्वीयैरनुचरैः चतुरर्णवीसमाहृतं जलमादाय दक्षिणावर्तेन शरन्निशाकरमण्डलशङ्कां वहता शंखेन, प्रणम्य सम्मानितानां पराशरप्रभृतीनामनुमत्या शुभे मुहूर्ते मकुटाद्यलङ्कृतस्य पत्नीसहितस्य कुलोत्तुङ्गस्य तस्याभिषेकमकरोद्धनाधिनाथः ॥

अभिषिक्ते कुलोत्तुङ्गे सन्तुष्टाः साधवोऽभवन् ।
फलैः पुष्पैर्युता वृक्षा नम्रा रिपुकुलैस्सह ॥ ४९ ॥

तस्य चेतःकोमलतां नन्तुं प्राप्तेव नन्दनात् ।
वृष्टिव्याजात्पुष्पपंक्तिः ददृशे तत्र संसदि ॥ ५० ॥

दिव्या दुन्दुभयो विनेदुरखिलाः स्ववारवामभ्रुवो
नृत्यं चक्रुरतीव तुष्टमनसस्तस्याभिषेकोत्सवे ।
गन्धर्वाश्च जगुः कलं सुरभयो वाता ववुः शीतलाः
संप्रापुश्च दिशः प्रसादमभवत्सर्वं शुभद्योतकम् ॥ ५१ ॥

कुलोत्तुङ्गपट्टाभिषेके तदानीं
सुवर्णं च वासांसि रत्नानि तेभ्यः ।
तथोच्चैर्ददौ ब्राह्मणेभ्यो धनेशो
यथा ते द्विजाः साम्यमापुः स्वकीयम्[1] ॥ ५२ ॥

1. धनदसाम्यम् ।

एवं विधाय तदभिषेकमहोत्सवम्, 'अये महाभाग! भवतो भवद्वंशजानां च द्रव्याभिवृद्धिर्निरवधिका भविता; अयं च कृतावतारो विश्वकर्मा शिल्पिराजो जीर्णोद्धारकर्मणि भवता भवदीयैश्च नियोजयितव्यः; असावपि देवदत्तो नाम ब्राह्मणः बृहस्पतिना शुक्रेण च समानधिषणो नयवैभवः स्वायत्तसिद्धिनापि देवेन विश्वविश्वम्भराभारवहनकर्मणि साचिव्यपदेन पुरस्कार्यः; न विस्मर कदापि भगवतो मृत्युञ्जयस्य परशिवस्याज्ञाम्; अनया च चतुरङ्गिकया सेनया चतुरोऽपि वर्णानिमां च नगरीं पुत्रवत्पालय" इति च तमाभाष्य समालिङ्गय प्रीतिपूर्वकं कथंचित्तेन विसृष्टः कुबेरः प्रणम्य सम्पूज्य संस्तुत्य सम्प्रार्थ्य परशिवौ स्वकीयं भवनं संप्राप यक्षराजः। अथ कुलोत्तुङ्गोऽपि यथा समादिष्टं परशिवेन, यथा चोक्तं तदीयमित्रेण, तत्तथैवायमकरोत् ॥

चार्वाकेन समं कलिः स्वचरितैः द्वीपान्तरं प्राप्तवान्
  तस्मिन्शासति भीतितः परिहरन् क्षोणीं समुद्राङ्किताम्।
तत्प्रीत्या पुनरागतं कृतयुगेनेव प्रसन्नात्मना
  वृष्टिश्चापि बभूव सर्वसुखदा भूमिः ससस्या सदा ॥ ५३॥

धर्मश्चतुर्भिश्चरणैस्समेतो यज्ञैस्सुराः प्रापुरतीव तृप्तिम्।
आसीन्न मूर्खो न च कोऽपि निःस्वः सर्वे धनाढ्याः कृतिनश्च हृष्टाः॥

तादृक् चोलनृपे महीमवति च स्फूर्जत्प्रतापानल-
  ज्वालाजालविभीषितारिनिचये शिष्टैकरक्षापरे।
तत्कीर्त्या हरिदङ्गनाजनमुखाम्भोजेषु हासायितं
  स्वर्गस्त्रीकुचमण्डलेषु सुमनोहारायितं शुद्धया ॥ ५५ ॥

शुण्डादण्डविराजमानसुमहाकण्डूलहस्तोल्लस-
त्तीक्ष्णोद्दामकरालखड्गलतिकामित्रे(ण) पृथ्वीभुजा ।
सङ्ग्रामाङ्गणभूमिषु प्रचरता राज्ञा तथा क्रीडितं
मध्ये चाप्सरसामलब्धपतिका नैकापि जाता यथा ॥ ५६ ॥

अङ्ग त्वं गतजीवितोऽसि समराद्वङ्गाद्य किं धावसे
पाञ्चाल प्रपलायसे कथमहो नेपाल तिष्ठाधुना ।
काश्मीरापसरेति यद्भटगणाश्चेरुर्ब्रुवन्तो रणे
तादृक् चोलनृपप्रतापमहिमा धर्मैकसारोदयः ॥ ५७ ॥

तत्र तत्र शिवक्षेत्रे जीर्णोद्धाराः कृता बहु ।
विश्वकर्मसहायेन कुलोत्तुङ्गेन धीमता ॥ ५८ ॥

प्रवर्तिता महोत्सवा रथादिका अनेकशः
कृतं च कारितं विभोः शिवस्य साम्बिकस्य च ।
(प्र)पूजनं स्वनुष्ठिता व्रतावली महात्मना
विशेषतस्तु पोषिताः प्रतोषिताश्च शाङ्कराः ॥ ५९ ॥

एवं धर्मैकनिरतस्य नर्मालापसुहृदा कोमलाङ्ग्या सह शर्माभिवृद्धिं प्राप्तवतः प्रजापालनशीलस्य तस्य कुलोत्तुङ्गस्य कतिचिदतिचक्रमुर्दिवसाः । अथ कदाचिदितस्ततः सञ्चारमारचय्य निवर्तमानैः स्वसदनाय मदकलमालपद्भिः पारावतैरुपगीयमानासु वलभीषु, प्रजापालनजाकरूकतां दृष्ट्वैव तस्य स्तुवत्स्विव निजनीडनिलीयमानपतत्रिकोलाहलेन उद्यानमाश्रितेषु तरुवरेषु, सहस्रैरपि करैः समालिङ्गनपरवशतया समुत्सृज्य तीक्ष्णतामङ्गीकृतमार्दवे रक्ततरे पश्चिमाशावधूविलाससदनं भजति दिवाकर-

बिम्बे, वनिताजनवदनलावण्यविनिर्जितेष्विव सङ्कोचमात्रजत्सु गृह-कमलिनीकमलेषु, अतिदुःसहविरहकृशानुदूयमानहृदयचक्रवाकाङ्गनासमाश्वासनपरेष्विव कांस्यकेङ्कारानुकारिषु रटत्सु गृहवापिकाराजहंसेषु, सन्तुष्यमाणहृदयविलासवतीमुखजलजेष्विव विकासं भजत्सु कुमुदेषु, तरुणीजनकटाक्षशोभासाम्यमस्तीति द्योतयितुमिव प्रफुल्लेषु गृहदीर्घिकानीलोत्पलेषु, रत्नदीपप्रभाप्रसारतिरस्कृतान्धकारेषु सदनेषु, धूपामोदसम्मोदितासु दशदिशासु, कुत्रचित्सञ्चार्यमाणासु चतुरतरदूतिकाचाटुवचनचातुरीषु, क्वचिदभिसरन्तीषु अभिसारिकासु, कस्मिंश्चिद् (कुतश्चिद्) अपनीयमानमानिनीमानेषु तरुणेषु, एकतश्च पटुतरविटनिकरेण सम्प्रसाद्यमानासु शम्भलीषु, कुतश्चिदालिख्यमानपत्ररचनासु तरुणीषु, समुदिष्यमाणस्य पीयूषमहसो निरर्गलमूर्ध्वमुखसंसर्पिकिरणकलिकाकणेषु ततस्ततः प्रसृत्य नभसि लग्नेष्विव द्योतमानेषु नक्षत्रेषु, तदीयकान्तिधाराभिरेव प्रशान्ते च सन्तमसे, अनुल्लङ्घनीयशासनशम्बरशासननिरर्गलनिर्गलदुज्ज्वलशरनिकरैः प्रखण्डिते मानिनीमाने, विनाशयन् तिमिरकुलम्, उज्ज्वलयन् दिशावदनानि, द्विगुणयन् पराक्रमं कुसुमधन्वनः, प्रसारयन् ज्योत्स्नाजालम्, प्रसाधयन्नम्बरतलम्, प्रसादयन् मनांसि विलासिनाम्, सञ्जीवयन् शृङ्गारम्, प्रीणयन् चकोरान्, निर्झरयन् चन्द्रकान्तोपलानि, पोषयन्नोषधिजालानि, तोषयन्कुमुदिन्याः(........);[1] भगवानमृतदीधितिरुदजृम्भत ॥

अथ तदानीमेव उत्थाय धर्मासनात्, प्रविश्य भोजनगृहं, विरचितभोजनविधिः, गृहीतताम्बूलः, आमूलाग्रसुधाधवलिततया

1. अत्र कोशे लोपः ।

सुरासुरनिर्मथ्यमानक्षीरोदविसमुद्भूतफेनपुञ्जमिवैकतः कृतम्, अत्युन्नततया शरदभ्रपटलविजिगीषया अतिक्रामन्तमिव गगनमण्डलम्, दिशि दिशि विद्योतमानैः नवरत्नप्रभाझरीवाहिभिः सौवर्णैः कलशैः उपरि विभूषितान्तरालम्, तत्र तत्र विराजमानरत्नदीपप्रभापरम्पराभिः कबलितान्धकारम्, एकतश्च समुदञ्चितविपञ्चीरवम्, एकतश्च गम्भीरतरवाद्यमानमृदङ्गम्, एकतश्च मुखरितमुरजम्, एकतश्च श्रूयमाणवेणुनादम्, क्वचिदारभ्यमाणनृत्तप्रसङ्गम्, क्वचिदुद्गीयमानसङ्गीतम्, क्वचिदभिनीयमानभावम्, क्वचित् संस्तूयमानमनोभवपराक्रमम्, क्वचित्प्रशस्यमानचन्द्रकिरणम्, क्वचित् सम्पूज्यमानमन्दानिलचरितम्, क्वचित्प्रवर्त्यमानकाव्यविनोदप्रकारम्, तदुचितपरिचारिकाभिः मणिदीपिकाहस्ताभिः निर्दिश्यमानवर्त्मा, प्रविश्यान्तःपुरसौधम्, "किं चापल्यमुपैषि चाम्पेयकलिके! विपञ्चीमालिंगमाना च कं सञ्चिन्तयसे? किं मधुराधरे! मधुरसलुब्धा त्वं विधुरितहृदयेव विधुं न सम्मानयसि? किं कदम्बवल्लरि! नितम्बभरेणेव विलम्बसे शम्बरानयने[1]? किं कुन्दरदने! सुन्दरिके चन्दनाहरणे मन्दयासि? किं भ्रमरिके! भ्रमसि वृथा भ्रान्तवदने भ्रमरान्न निवारयसि निपततोऽपि? विदग्धवचने! मुग्धवनितेव स्निग्धतरापि मयि दुग्धप्रदानं कथं विस्मरसि? मदनिके! मदनवशेन मदवनविषयेऽप्यद्य किं त्वं न दयसे? प्रवालमञ्जरि! विशालपात्रेषु रसालरसमापूरय, सुरसालानि दाडिमीबीजानि च; त्वरावतिके! संत्वरस्व संत्वरस्व, चत्वरमागतो देव इति विसृत्वरेण जयशब्देन कथं न ज्ञायते? गजराजमंदगतिविराजमानगतिविलासे राजानमिमं सम्भावय राजवनिते! प्रत्युद्गमनेन"

1. जलाहरणे।

इति शृण्वन् वचनानि मदकलमालपन्तीनां मणिमयपञ्जरविहारिणीनां शुकशारिकाणाम्, द्वारपालिकाभिः प्रणम्यमानः, प्रत्युद्गम्य प्रियया जयशब्दपूर्वकं दत्तहस्तावलम्बः, चन्द्रशालामासाद्य सुखोपधानं स्वास्तीर्णमृदुलशयनं तया साकं मञ्चमध्यास्य तरुणतरुणतरकिरणपरम्पराभिः कतकरेणुभिरिव निर्मलयन्तं जगदर्णवम्, गगनसरसि विलासमातन्वानमिव राजहंसम्, रौप्यमयपानपात्रमिव गगनवनितायाः सुधांशुमवलोक्य कुलोत्तुङ्गः अनङ्गराज्याधिदेवतामिव मूर्तिमयीं तां समवादीत् ।

"प्रिये कोमलाङ्गि! पश्य—

अष्टाकृतेर्जयति मूर्तिरयं सुधांशुः
काष्ठाः प्रसादमुपयान्ति करैर्हि यस्य ।
वृष्टिं सुधारसमयीं विदधत्प्रजानां
तुष्टिं करोति मदनप्रियजीवितं सः ॥ ६० ॥

चान्द्रास्ते किरणा जयन्ति परितः सान्द्राश्चकोरक्षुधा-
मुद्रामोचनकारिणश्च तमसां विद्रावका निर्मलाः ।
ये च द्रागभिघट्टिताः शशिमणीन् सन्द्रावयन्त्युद्भटो-
पेन्द्रापत्य[1]पराक्रमैकनिधयो भद्राणि संतन्वते ॥ ६१ ॥

चक्राकारभृतस्त्वमुष्य शशिनो यत्काष्ठसंयोजना-
यैव च्छिद्रमकारि भूरियशसः शम्भोः पुरां भेदने[2] ।

---

1. उपेन्द्रापत्यं मन्मथः ।

2. त्रिपुरसंहारसमये मेरौ रथीकृते चक्रीकृतयोश्च सूर्याचन्द्रमसोः चक्रयोजनार्थं मध्ये छिद्रनिर्माणस्यावश्यकत्वाद् एवं उत्प्रेक्षा ।

तद्द्वारा स्फुरतीन्द्रनीलसदृशं व्योमैव नान्यन्मुधा
भ्रान्त्यायं जगतीतले शश इति ख्यातः प्रवादश्चिरम् ॥ ६२ ॥

यन्माद्यन्ति चकोरकाश्च कुमुदान्याह्लादमातन्वते
दृप्यच्छम्बरवैरिबाणनिकराः पुष्णन्ति यत्तीक्ष्णताम् ।
यत्स्वच्छाः प्रदिशो दिशश्च नभसा साकं विराजन्त्यमूः
तत्सर्वं जयति प्रसादमहिमा पीयूषभानोरयम् ॥ ६३ ॥"

इति ॥

कृततदुचितकार्यो राजचूडामणिः श्री-
परशिवपदपद्मं संस्मरन् चोलनाथः ।
अनयदथ निशां तामेष वीराग्रगण्यो
मृदुलशयनमध्ये हेममञ्चे महात्मा ॥ ६४ ॥

अथ च स्थूलतमवर्तुलमुक्ताफलकान्तिविनिर्जितेष्विव मनोभवसङ्गरपरिमृदितमृदुलशयनीयास्तृतमल्लिकाकुसुमेष्विव ग्लानिं भजत्सु नक्षत्रेषु, विलासभवनादुत्प्रेक्ष्य नायकनिर्गमनं चिन्तानिश्वसितकलुषितेषु तरुणीवदनेष्विव दृश्यमानेषु रत्नदीपप्रभाजालेषु, प्रबोधयितुमिव नरपतिं मदकलमालपन्तीषु मणिमयपञ्जरविलासशालिसुप्तोत्थितशुकशारिकासु, सुन्दरतररमणीजनमुखरामणीयकदर्शनतो मन्दं मन्दं लज्जयेव भुवनप्रसृतां संगृह्य रश्मिमालामानन्दयितुमिव दर्शनेन पश्चिमक्षीरोदधिं परित्यज्य गगनमध्यं वरुणदिगङ्गनामुखरोचनातिलकायमाने शशधरबिम्बे, उदयगिरिकरपञ्जरविलासमुद्यत्प्रभापटल इव पूर्वदिशाधिनाथमत्तवारणमुखचर्चितसिन्दूरसमुदाय इव दिग्वनिताकुचमण्डलविस्तारितकुङ्कुमपत्रसमृद्ध इव प्रसरति गगनतले सन्ध्यारागे,

करैः पटुतरैः तमःपटलपाटने रञ्जयन्
दिशां वदनपङ्कजं गगनमण्डलं द्योतयन् ।
पुरन्दरदिगङ्गनां तिलकयन् विभुर्भास्करः
प्रकाशितजगन्महानुदयमाययौ नन्दयन् ॥ ६५ ॥

दिनकरकिरणस्पर्शनजातात्पुण्यादिवारविन्दानि ।
लब्ध्वा विकासमतुलं सुमुखीवदनोपमानि जातानि ॥ ६६ ॥

मकरन्दपानलुब्धा भ्रमराः पक्षान् वितत्य हिण्डन्तः[1] ।
गुञ्जन्तः प्रतिकमलं प्रबभुः सौखप्रसुप्तिका[2] इव ते ॥ ६७ ॥

सारसरसितव्याजादुद्यन्तं भास्करं द्रुतमवेक्ष्य ।
संस्तुतिमिव विदधाना ददृशे नलिनी विकासिमुखकञ्जा ॥ ८६ ॥

रेजुः कुङ्कुमरेणुवद्रविकरा नूत्नप्रवालान्तरे
सिन्दूरद्रववद्विकासिषु जपापुष्पेषु, माणिक्यवत् ।
फुल्लाशोकवनेषु, किंशुकसुमेष्वालक्तवद्, दाडिमी-
पुष्पे विद्रुमवच्च, कोकनदवत्स्त्रीणां च हस्ताम्बुजे ॥ ६९ ॥

चक्राङ्गनास्तोषमवापुरुच्चैर्वियोगजन्यं व्यसनं विहाय ।
फुल्लारविन्दे लुलिताश्च वाता ववुर्मरन्दस्य कणान्वहन्तः ॥७०॥

ततः समुत्थाय शयनीयात् शिवस्मरणपूर्वकमालोक्य मङ्गल्यानि दर्पणादीनि, निर्वर्त्य व्यायामविधिम्, आसाद्य स्नानसदनं विरचितस्नानादिकृत्यः, प्रविश्य पूजागृहं स्वहस्तापचितैः कोमलैर्बिल्वपत्रैः यथाविभवसम्पादितैः षोडशभिरुपचारैश्च सम्पूज्य शिवम्, प्रदाय दानानि भूरीणि,

---

1. परस्मैपदं चिन्त्यम् ।
2. अपि ते सुखा निशि सुप्तिरभूदिति प्रातः पृच्छन्तः ।

आप्ततमैस्सह कृतभोजनस्स नरनाथः कुलोत्तुङ्गः प्रविश्य धर्माधिकारमण्डपम्, तत्तदाधिकारिकपुरुषैः पृथङ्नियोजितैः चारैश्च सह देवदत्तेन सचिवरत्नेन निवेदितसकललोकवृत्तान्तः, विचार्य तथा निग्रहानुग्रहौ प्रयुञ्जानः, प्रजासु आगोपालमा सचिवमपि गृहीताभिप्रायः, क्षणं तत्र स्थित्वा, ततो निर्गत्य विलाससदनमा(सा)द्य, मल्लमागधनर्तकविदूषकादिकलाकौशलमवलोकमानः, इतिहासपुराणकुशलैः काव्यकलानिपुणैः विद्वन्मणिमकुटायमानैः कटकाद्यलंकृतैरात्मसमानैः सवयोभिर्विरचयन् विनोदं सुखमन्वभूत् ॥

एवं सुखेन परिपालयतो धरित्रीं
यातेषु केषुचिदहस्सु शिवार्चकस्य ।
चोलेश्वरस्य वनिता सुषुवे कुमारं
लग्ने शुभेऽह्नि शुभसूचकलक्षणाढ्यम् ॥ ७२ ॥

आ सेतोराहिमाद्रेः नरपतितिलकैर्वन्दिताङ्घ्रस्य मूर्ध्ना
तस्य श्रीचोलभर्तुः सुतजननमहानन्दतुष्टान्तरस्य ।
मुच्यन्तां बन्धनस्था इति किल वचनं मोघमासीत्तदेकं
सर्वेषां न्यायमार्गेष्वधिकरसतया बन्धनस्याप्रसक्तेः ॥७२॥

संप्राप्तवत्सु निखिलेष्वधिकं सुवर्णं
चोलेश्वराद् द्विजगणेषु तदातितुष्टात् ।
एको द्विजो[1] न च सुवर्णं[2]मवाप गुञ्जन्
फुल्लारविन्दनिकरे गृहपद्मिनीषु ॥ ७३ ॥

---

1. भृङ्गरूपः पक्षी ।
2. अत्र श्लेषेण सुवर्णं चम्पकपुष्पम् । तत्र भृङ्गो न यातीति प्रसिद्धिः ।

अभ्यस्यमाना इव तत्र दिव्यास्तदीयगम्भीरनिनादमारात् ।
अनाहता दुन्दुभयो विनेदुः पुत्रोत्सवे चोलनृपस्य तस्य॥७४॥

अस्मान् जेष्यति दानतः शिशुरयं मत्वेति भीता इव
स्वर्गे नन्दनवासिनस्तरुवरा वृष्टिं वितेनुस्सुमैः ।
येषां पूरयता दिशः सुरभिणा गन्धेन ते मेनिरे
स्वर्गोऽयं न तु भूः सुरा वयममी मर्त्या न चेत्थं जनाः॥७५॥

भूष्णोः सत्त्ववदग्रणेः[1] सरजसा गन्तुं न शक्यं मया
सान्निध्ये[2] त्विति मन्यमान इव सन्त्यज्यैव पृथ्वीरजः ।
पुष्पाणां मकरन्दशीकरवहः चेतः समाह्लादयन्
चोलेन्द्रस्य सुतोत्सवे कुतुकवान्मन्दं ववौ मारुतः॥७६॥

एवमादीनि महापुरुष[क]तासूचकानि शुभनिमित्तानि संवीक्ष्य पुत्रजननसम्पत्त्या सञ्जातमानन्दं द्विगुणयन् स चोलनाथः निर्वर्तितजातकर्मादिककृत्यः, ततो व्यतीतेषु दशदिनेषु, संप्राप्ते चैकादशे दिवसे, प्रवर्तिष्यमाणनामकरणमहोत्सवमवलोकयितुमिव समुदिते भगवति भास्वति, विरचितशिवपूजनादिनित्यक्रियः, मूर्तिमद्भिरिव वेदैश्चतुर्भिर्ब्राह्मणैरलङ्कृतपार्श्वभागेन श्रौतकर्मणि निष्णातेन विदितनिखिलस्मार्तविधिना आदर्शतलदृश्यमान-बिम्बवदवगतसकललोकमर्यादेन निर्मर्यादबुद्धिवैभवेन नरपति-दिदृक्षया भुवमवतीर्णेनेव वेदपुरुषेण यज्ञदत्ताभिधां वहता ब्राह्मणोत्तमेन पुरोधसा सममवरोधगृहं प्रविश्य, तदुक्तेन विधानेन तमात्मजन्मानं देवचोलनामानमकरोत् । तत्र च अवसरे—

1. सात्त्विकानामग्रणेः ।
2. सन्निधौ ।

प्रीत्या पराशरमुनिः कृतसन्निधानः
पूजां प्रगृह्य नरनाथसमर्पितां ताम् ।
तुष्टः शिवैकशरणः सकलस्य वेत्ता
दृष्ट्वा शिशुं नृपमवोचदिदं महात्मा ॥ ७७ ॥

" बालो लक्षणवान् समुद्रवसनां संरक्षिता मेदिनीं
जित्वा शत्रुगणान् पराक्रमनिधिः कुर्याद्वशे तान् रणे ।
प्रज्ञायां धिषणेन तुल्यविभवो दाता वशी सत्यवाक्
स्वान् पुत्रानिव पालयिष्यति जनान् धर्मेण तान्योजयेत् ॥७८

अपि च—
श्रीमानद्भुतविक्रमः सुरवरैरुद्गीतकीर्तिर्भवेत्
शैवान् धर्मवरान् शिवैकशरणो बालस्त्वनुष्ठास्यति ।
एतादृङ्नरनाथ चोल भवतो भाग्यप्रभावोऽमुना
यत्त्वं पुत्रवदग्रणीः[1] समभवो धन्योऽसि मान्योऽसि च ॥७९॥"

इति वदन्तं यशोभरितदिगन्तं महान्तं पराशरं तं स नरपतिरिदमवोचत । "भगवन् ! शिवभक्ताग्रेसर ! अत्र खलु स्तुत्यो दिशि दिशि विस्तारितविमलयशसां चिरमनुष्ठिततपसां परशिवचरणसरोजध्यानानन्दसम्भृतमनसामीदृशानां महसां महिमा, यदहं तत्रभवद्भिराश्रिते शमीवनेऽस्मिन् कृतनिवासः सौख्यान्यनुभवामि" (इति) ॥

एवं वदन्तमवनीन्द्रवरं सबालं
प्रीत्यानुगृह्य करुणामृतपूर्ण एषः ।

1. पुत्रवतामग्रणीः ।

प्रापे स्वमाश्रमपदं भगवान्मुनीन्द्रः
राजापि दारसहितोऽतितरां तुतोष ॥ ८० ॥

चोलान्नरेन्द्रतिलकात्परिपूर्णकामा
लब्ध्वा धनानि वसनानि च गाः सवत्साः ।
प्राप्ताः स्वकीयसदनं प्रति ते द्विजाग्र्या
आनन्दमाप भुवनं सकलं तदानीम् ॥ ८१ ॥

दिने दिने वृद्धिमवाप बालः सुधांशुवल्लोकसुखैकदाता ।
अथोचितेऽनेहसि चौलकर्म शुभावहं तस्य पिता चकार ॥ ८२ ॥

शुश्रूषयन् द्विजवरादथ यज्ञदत्ताद्
विद्याप्रतिग्रहमसौ कृतवान् कुमारः ।
प्राज्ञत्वमाप निखिलेऽपि च राजकार्ये
धीमान् शिवैकशरणः करुणार्द्रचित्तः ॥ ८३ ॥

अथैकदा सभायामागत्य योगक्षेमं विचार्य प्रजानां, सुख-विश्रान्तस्य नरनाथस्य पितुश्चरणनलिनदिदृक्षया ससम्भ्रमं समुत्थितनिखिलराजमण्डलमकुटघटितकिसलयतिरस्कारिकरकमलाञ्जलीनालोक्य सप्रत्युपचारमनुगृह्णन्नेव तान्, समीपमागम्य, प्रणम्य साष्टाङ्गं ज्ञानवृद्धान् ब्राह्मणान् पितरं मन्त्रिणं च, तदाज्ञया दक्षिणभागे स्थितं सौवर्णमयमासनमधिष्ठितं वसन्तमिव मूर्तिमन्तं कुमारमेनं समुद्वीक्ष्य यथोचितमुपविष्टे च राजमण्डले विदितमहाराजेङ्गितः मन्त्रिप्रवरो देवदत्तो मधुरमिदमवादीत्—

"कुमार विदितवेदितव्यस्य सदाचारनिरतस्यापि हितैषिणा वक्तव्यमेव । लोके खलु आ स्तम्बादा च ब्रह्मणः निखिलानामपि प्राणिनां सकलोपद्रवदायिनी उन्मादकारिणी काचिदस्ति

यौवनं नाम पिशाचिका । ययाऽभिभूता महान्तोऽपि प्राणिनः नष्टबुद्धयः कनिष्ठसेविते मार्गे सञ्चरन्ति । तेन च परिहाय पुत्रादिकान् परित्यज्य सुहृदः परिहृत्य राज्यं विहाय कलत्रं विसृज्य कुलशीलं प्रियानपि प्राणान्परित्यजन्ति । किमुत तदितरे जनाः । श्रूयते हि पुराणेषु यया वशीकृततया पारदारिकतादोषमप्यनवेक्ष्य बृहस्पतिशिष्योऽपि अहल्यां कामयमानः पुरन्दरो बहुव्यसनमाप्तवान् । विराधो नाम गन्धर्वो रम्भापरीरम्भणमीप्समानः राक्षसत्वमागतवान् । विश्वामित्रादयः परमर्षयोऽपि विषयलम्पटाः तपोभङ्गमङ्गीचक्रुः । विबुधा अपि केवलं सुकृतैकलभ्यान् वरानपि दत्वा वानर्यादिष्वधमास्वपि च नारीषु ते रेमिरे । शन्तनुर्नाम पृथिवीपालः गलितेऽपि यौवने विद्यमानेऽपि ज्यायसि गुणोत्तरे गाङ्गेये कुमारे 'त्वद्दौहित्रायैव राज्यं दास्यामि' इति प्रतिश्राव्य दाशात् कन्यां वृतवान्[1]। रावणसुन्दोपसुन्दादयश्च शरीरमेव त्याजिता इति । तां च प्रबलयितुमस्ति काचित् स्वस्तन्त्रता नाम सहकारिणी । एतया च समागमो यदि दैवेन तस्याः संघटेत तदा को नाम तच्चरित्रं वर्णयेत्, कथं वा विषहेत, केन वा ज्ञातव्यम् । एवमुच्चावचानामनर्थपरम्पराणां प्रतिपादयन्त्यौ स्वाधीनयितुमुभे विवेकमन्तरा न कश्चिदपरोऽभ्युपायः । तस्मात्सदैव विवेकशालिना भवितव्यं हितेप्सुना । सम्प्रति विषयोपभोगक्षमं तारुण्यं कुमारमलङ्करोति शनैः शनैः । द्वित्रैरेव दिनैश्चतुरुदधिमेखलाया मेदिन्या आधिपत्यलक्षणा लक्ष्मीश्च कुमारमाश्रयिष्यति । तदत्र दृष्टपरावरेण कुमारेण सावधानेन विवेकः

---

1. अत्र कोशोऽशुद्धः ।

समाश्रयितव्योऽधिकतरम् । एतच्छ्रुत्वा कुमारः प्रमाणम्” इत्यभिदधानं मन्त्रिणं प्रणम्य सविनयं सोऽपि मधुरमिदमवादीत्—

“ अये अस्मत्कुलहितकांक्षिन् ! जगति को वाऽन्यो वचनानि उत्तरोत्तरश्रेयःप्रतिपादकानि एतादृशानि श्रावयेत्? सर्वथा परित्रातं चोलकुलमिदं यद्भवादृशेन मन्त्रिणा प्रतिपदमेवमनुकम्प्यते । महाराजाज्ञया उपसेवमानस्य चरणकमलं चतुर्दशापि विद्याः प्रतिग्राहयता तत्रभवता यज्ञदत्तोपाध्यायेन कृतो-(त उ)पदेशः सम्प्रति द्विगुणीकृतः । एवमेव तेषु तेषु कार्येषु अनुकम्पयितव्योऽयं जन” इति ॥

अत्रान्तरे च—

उत्तस्थिवान् जितघनस्तनितो मृदङ्ग-
नादो गभीरपणवानकशब्दमिश्रः ।
मध्याह्नसूचनपटुः, श्रवणेन तस्य
राजा ययौ स्वभवनं स च तत्कुमारः ॥ ८४ ॥

अथापरेद्युः प्रभाते विरचितशिवपूजनः स कुलोत्तुङ्गः निखिलनरपतिचक्रचूडामणिमरीचिराजिनीराजितपदकमलः मौहूर्तिकावेदिते शुभलग्ने सहपरिवारः सपौरजनः आनन्दवल्ल्या समेतस्य भगवतः तञ्जपुरीश्वरस्य सन्निधौ सकलशिल्पागमपारदृश्वभिः शिल्पिवर्यैः विरचितमासाद्य विवाहमण्डपं कामिकामिकवंशोत्पन्नस्य शिवपूजाधुरंधरस्य शिवभक्तस्य स्वसमानजातीयस्य शिवसेवकनाम्नः कन्यायाः अधिराज्ञीपदसूचकलक्षणायाः पाणिं ग्राहयित्वा देवचोलकुमारेण यथोक्तविधानेन, विधाय विवाहमहोत्सवेन साकं स्वतनयस्य देवचोलस्य पट्टाभिषेकमहोत्सवम्,

कारयित्वा विशेषेण पूजाविधिमानन्दवल्लीतञ्जपुरीश्वरयोः पराशरप्रभृतिभिः ब्रह्मर्षिभिः, अनुग्राह्य वधूवरौ, सन्तोष्य द्विजातीनितरानपि, सर्वमपि निवेद्य शिवायेति, उपदिश्य देवचोलं स्वतनयं, सह सकलाभिः प्रजाभिः पुनः प्रविश्य नगरं परिपालितैश्चातुर्वर्ण्यजनैः श्लाघ्यमानान् गुणानाकर्ण्य स्वतनयस्य निरवधिकानन्दभरितहृदन्तरः बहूननीनयदसौ संवत्सरगणान् ॥

अनन्तरं च—

शिवधर्मान् बहून् कृत्वा भुक्त्वा सौख्येन मेदिनीम् ।
कुलोत्तुङ्गः सपत्नीकः शिवसायुज्यमाप सः ॥ ८५ ॥

पित्रोर्यथोचितमथो सकलाः क्रियास्ताः
कृत्वा प्रदाय वसु भूरि गजादिकानि ।
रत्नानि दिव्यवसनानि तदा द्विजेभ्यो
धर्मेण राज्यमकरोत्स हि देवचोलः ॥ ८६ ॥

निर्दुःखलेशमखिलाः सुखिताश्च लोकाः
तस्मिन्प्रशासति धरां नरनायकेन्द्रे ।
धर्माभिवृद्धिरभवत्सततं सुवृष्टिः
सम्पन्नसस्यनिकरा पृथिवी बभूव ॥ ८७ ॥

कृत्वा शिवप्रियकरान् बहु कारयित्वा
धर्मान् शिवैकशरणः स च देवचोलः ।
राज्यं चकार सुखितः शिवभक्त एतत्
तस्मै नमो हृदि करोमि शिवस्य दासः ॥ ८८ ॥

॥ इति श्रीविरूपाक्षविरचितं चोलचम्पूकाव्यं समाप्तम् ॥
॥ शिवाय नमः । [1]शिवार्पणमस्तु ॥

---

1. Repeated eight more times.

॥ अनुबन्धः ॥

बृहदीश्वरमाहात्म्ये कुलोत्तुङ्ग-देवचोल-चरित्रवर्णनम् ।

*　　　　*　　　　*

देवि चोलमहीपानां चरित्रं कथयामि ते ।
शृणुष्व सावधानेन सर्वेषां भक्तिदायकम् ॥

इति श्रीभविष्योत्तरमहापुराणे बृहदीश्वरमाहात्म्ये
तृतीयोऽध्यायः ।

सूतः—

शिवस्य गणपाः सर्वे संजाता भूतले नृपाः ।
भक्तिं कुर्वन्त ईशाने महादेवपदाम्बुजे ॥
राजानस्ते कीर्तिधनाः समरे जितशत्रवः ।
भस्मरुद्राक्षमालाढ्याः शिवभक्तार्चने रताः ॥
शिवलिङ्गार्चकाः सर्वे पुत्रैः पौरैः सहादरात् ।
ब्राह्मणार्चापराः सर्वे स्नानदानरताः सदा ॥
शिवस्थानानि चक्रुस्ते चोलभूमण्डले नृपाः ।
जीर्णस्फुटितसन्धानकराः स्वायंभुवस्थले ॥
स्वतन्त्राण्यपि चान्यानि शिवधामानि ते नृपाः ।
प्राकारगोपुरादीनि तीर्थानि विविधान्यपि ॥
तीर्थतीराणि पुण्यानि बबन्धुश्चोलभूभुजः ।
वीर्यार्जितं सस्यजातं धनैश्चक्रुः शिवालयान् ॥
विप्राग्रहारनिपुणै(करणै)रत्न(रत्न)च्छत्र(सत्र)मठादिभिः ।
मार्गारोपणकैर्वृक्षैर्नदीसोपानमण्डनैः ॥

पुष्पमण्डपनिर्माणैर्महामण्डपविस्तरैः ।
शिवाज्ञया ते गणपा बभूवुश्चोलभूभुजः ॥

*   *   *

एवं वत्सरसाहस्रं कल्पादौ ते महीभुजः ।
अपालयंश्चोलभूमिं शिवकैङ्कर्यतत्पराः ॥
तेषां प्रत्येकशश्चित्रं चरित्रं कथयामि ते ।
शृणु त्वं सावधानेन शृण्वतां पापनाशनम् ॥

इति श्रीभविष्योत्तरे महापुराणे बृहदीश्वरमहिमायां (माहात्म्ये) चोलकैङ्कर्यकरणं नाम चतुर्थोऽध्यायः ।

मुनयः—

कथं षोडश चोलास्ते संभवन् (?) पृथिवीतले ।
शिवाज्ञया नस्तान् सूत कुत्र कुत्र स्थलेषु वै ॥
शिवकैङ्कर्यमातेनुस्तेषां नामानि नो वद ।
चरितं पापशमनं शिवभक्तमहीभुजाम् ॥
उक्त्वा श्रुत्वापि मेधावी शिवलोकं व्रजत्यसौ ।
मुनीनां वचनं श्रुत्वा तानाह प्राञ्जलिस्तदा ॥
प्रणम्य तान्नैमिशीयान् पुण्यं चोलचरित्रकम् ॥

सूतः—

शृणुध्वं मुनयः सर्वे नैमिशारण्यवासिनः ।
श्रुतं व्यासान्मया पूर्वं भविष्याख्ये पुराणि(ण)के ॥
शृणुध्वं चोलचरितं षोडशानां महीभुजाम् ।
शिवकैङ्कर्ययुक्तानां भस्मरुद्राक्षधारिणाम् ॥
सूर्यान्वयसमुद्भूतः कुलोत्तुङ्गो महीपतिः ।
स कश्चित् खर्वटग्रामे कृषिकर्मकरोऽभवत् ॥

तत्पत्नी कोमला नाम कोमलाङ्गी पतिप्रिया ।
पतिशुश्रूषणरता भर्तृवाक्यपरायणा ॥
विनयाचारवाग्दानैरन्नैरतिथिपूजका:(?) ।
एवं तयोः संवसतोः कालो भूयानगाद् द्विजाः ॥
शिवभक्तार्चनरतो:(नर्चयतो:) शिवलिङ्गं दिदृक्षतोः ।
काषायकन्थाधारी च भस्मरुद्राक्षभूषणः ॥
समभ्यर्चा(भ्यागात्) निशि गृहं कुलोत्तुङ्गस्य शङ्करः ।
तं समागतमालोक्य भस्मरुद्राक्षभूषणम् ॥
कुलोत्तुङ्गः प्रणम्याह तत्पत्नी विनयान्विता ।
बभाषे वचनं चारु तदा भक्तं प्रहर्षितः ॥

कुलोत्तुङ्गः—

एहि भक्त प्रसीदेति मद्गृहे भोजनं कुरु ।
तेन मे सफलं जन्म भविष्यति तवार्चनात् ॥
शिवस्य शिवभक्तस्य नान्तरं विद्यते प्रभो ।
तवार्चनाच्छिवस्तुष्टो भविष्यति न संशयः ॥
इत्युक्त्वाक्षाल्य तत्पादौ पीठे तमुपवेश्य च ।
तदङ्गं गन्धलेपेन पुष्पैश्चैव समार्चयत् ॥
षड्रसं भोजयामास भक्ष्यभोज्यसमन्वितम् ।
पुनः प्रक्षालनजलं दत्त्वा ताम्बूलमप्यथ ॥
शय्यायां तमुपानीय तत्पादौ मर्दयं(?) स्थितौ ।
तयोर्भक्तिं समालोक्य तावुवाच महेश्वरः ॥

ईश्वरः—

युवाभ्यां भक्तिभावेन निशि संपूजितोऽस्म्यहम् ।
तेन मे तृप्तिरतुला संजाता तव भाग्यतः ॥

पट्टबन्धं करिष्यामि तव चोलभुवस्त्वहम् ।
आषोडशान्वयं राज्यं तव दत्तं न संशयः ॥
तवान्वयोद्भवाः सर्वे मत्कैङ्कर्यपराः सदा ।
भविष्यन्ति महीपाला मम भक्ता न संशयः ॥
इत्युक्त्वा शङ्करस्तत्र सस्मार च धनाधिपम् ।
शिवस्य स्मृतिमात्रेण तत्रागाच्च धनाधिपः ॥
प्रणम्य साम्बं तद्गेहे किं करोमीत्युवाच ह ॥

इति भविष्योत्तरे महापुराणे बृहदीश्वरमाहात्म्ये
पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः ।

ईश्वरः—

एतस्मिन् दण्डकारण्ये कुलोत्तुङ्गो महीपतिः ।
आषोडशान्वयं चास्य राज्यं दत्तं मयाधुना ॥
मदालयान् समुद्धर्तुं कर्तुं धामानि कृत्स्नशः ।
एतद्गेहे वसाद्य त्वं निधिभिर्धनपाधुना ॥
त्वया धनानि लब्धानि मदर्चातः शमीवने ।
[1]जप्येशाद्दक्षिणे भागे क्रोशमात्रस्थिते पुरा ॥
निराकृतो रावणेन कुबेर हृतपुष्पकः ।
निषादेन तपस्तप्तं तत्र स्थानोत्तमे त्वया ॥
आनन्दवल्ल्या तद्गेहस्तवाहं वरदोऽभवम् ।
निधीनामाधिपत्यं ते दत्तं त्वत्स्तोत्रपूजया ॥
तस्यां(स्याः) पुर्यां(र्याः) मया नाम दत्तं धनपते पुरा ।
[2]दक्षिणालकसंज्ञैषा धनधान्ययुता पुरी ॥

---

1. तिरुवैयारु
2. करन्दै

तस्यां तत्राधिपत्यं च दत्तं संवसतां नृणाम् ।
न दारिद्र्यं न पापानि प्रभवन्ति प्रधर्षितुम् ॥
धनधान्यसमृद्धिश्च तत्र संवसतां भवेत् ।
प्रसादः शङ्करस्यैव भवेत्तत्रेश्वरे क्षणात् ॥
आनन्दवल्ल्याः कृपया भवन्त्यानन्दनिर्भराः ।
मृतानां शिवसारूप्यं तस्मिन् स्थाने धनाधिप ॥
तत्रायं चोलराज्याय शीघ्रमेवाभिषिच्यताम् ।
त्वं धनैः पूरयाशु त्वमेनं राजानमुत्तमम् ॥
मद्भक्तं लक्षणोपेतं कुरु त्वं मकुटार्पणैः ।
दिव्याभरणवस्त्रैश्च चामरच्छत्रवीजनैः ॥
कुबेरोऽपि शिवस्याज्ञां गृहीत्वा चोलभूपतिम् ।
कोमलाङ्गीं कुलोत्तुङ्गं स्थाप्य सिंहासने तदा ॥
नवरत्नमयं पट्टं तत्काले प्रबबन्ध वै ।
अत्यर्कमकुटं दीप्तं हारकेयूरभूषणम् ॥
अङ्गरागं च रुचिरं तत्पत्न्यै तस्य सो ददौ ।
स्वयं साम्बो वृषारूढो गणबृन्दसमन्वितः ॥
सर्वैः सुरैः संवृतात्मा तदास्मै दर्शनं ददौ ।
स दृष्ट्वा देवदेवेशं कुलोत्तुङ्गो महीपतिः ॥
कोमलाङ्ग्या तदा पत्न्या प्रणम्य शिवपादयोः ।
तुष्टाव देवदेवेशं साम्बं चन्द्रकलाधरम् ॥

कुलोत्तुङ्गः—

नमस्ते देवदेवाय शितिकण्ठाय शंभवे ।
विश्वाय विश्वनाथाय प्रणतार्तिप्रणाशिने ॥

वेदवेदान्तवेद्याय भवाय भवहारिणे ।
विष्णुब्रह्मेन्द्ररुद्राणां कारणाय नमो नमः ॥
सर्वैश्वर्येण युक्ताय सर्वानन्दमयाय च ।
यत्ते दृष्टं पदाम्भोजं तेन धन्योऽस्मि शङ्कर ॥
नृपस्य वचनं श्रुत्वा तन्मूर्ध्नि स्वकरं दधत् ।
उवाच भगवान् शंभुः कुलोत्तुङ्गमहीपतिम् ॥

ईश्वरः—

गणश्रेष्ठोऽसि संजातो मद्भक्त्या भूतले नृप ।
न मे पदाब्जयोर्भक्तिं मापयिष्यः कदाचन ॥
चातुर्वर्ण्यं जनानां च रक्षणात् प्रीतिरस्ति मे ।
स्वायम्भुवानां स्थानानां समुद्धर्तुं कृतो नृपः ॥
मया षोडशवंश्यानां त्वद्भवानां महीपते ।
आदिमस्त्वं चोलकुले कुलोत्तुङ्गो भविष्यसि ॥
तव दातुं नव निधीन् शिवकैङ्कर्यहेतवे ।
साहाय्यकर्ता सततं कुबेरस्ते भविष्यति ॥
शिल्पिनां प्रवरो राजन् विश्वकर्मापि मानुषः ।
भविष्यति सहायस्ते कैङ्कर्ये शिवधामसु ॥
मानुषेषूपपद्येत तवाज्ञाकारकः सदा ।
मनुर्मयो विश्वकर्मा धाता चैव विधातकः ॥
सर्वशिल्पवतां श्रेष्ठाः भविष्यन्ति महीतले ।
तेन स्थानानि मे राजन् कावेर्युभयतस्तटे ॥
स्वायंभुवानि दैवानि कुरुष्वार्षोद्धृतिं नृप ।
शिवकैङ्कर्यकरणात् वासः कैलास एव हि ॥
विश्वकर्माणमाहूय शिवो वाक्यमुवाच ह ॥

शिव:—

पञ्चभिः शिल्पिभिः सार्धं मानुषो भव भूतले ।
कुरु धामानि दिव्यानि शिल्पशास्त्रोक्तमार्गतः ॥
आषोडशान्वयं भूपा भविष्यन्त्यस्य वंशजाः ।
तावत्कालं वसाद्यैव त्वं वंशक्रमतो भुवि ॥
धनदो धनदानेषु त्वं च शिल्पे नियोजितः ।
उभौ प्रकुरुतां राज्ञः शिवधाम्नि सहायकम् ॥
कुबेरोऽपि धनं कामं प्रदास्यति महीपते ।
भूमौ निखननाद्द्रव्यं यावदिच्छं ददे तव ॥
उवाच विश्वकर्माथ प्रणम्य परमेश्वरम् ॥

विश्वकर्मा—

तव कैङ्कर्यकरणान्मच्छिल्पं पावनीकृतम् ।
करिष्याम्यस्य साहाय्यं त्वदाज्ञां को विलङ्घयेत् ॥
कुबेरोऽपि महादेवं प्रणिपत्याह साञ्जलिः ॥

कुबेरः—

नवभिर्निधिभिः सार्धं यावच्चोलावनीश्वराः ।
कुर्वन्ति शिवकैङ्कर्यं धनं तावद्ददाम्यहम् ॥
त्वदाज्ञया महादेव निधयः सार्थका मम ।
खनन्ति गां यत्र चोलाः शिवधाम्ने धनार्थिनः ॥
वसुन्धरायामन्वर्थं दर्शयामि निधीन्नव ।
प्रणम्य विश्वकर्माथ शिवाज्ञां शिरसाग्रहीत् ॥
राजा संतुष्टहृदयः प्रणम्येशं नतः स्थितः ।
शिवश्चादर्शनं प्राप्तः स्वप्नवद्दृश्यते नृपः ॥

इति श्रीभविष्योत्तरे महापुराणे कुलोत्तुङ्गचोलचरिते
षष्ठोऽध्यायः ।

सूतः—

कुलोत्तुङ्गस्ततः प्रातर्दृष्ट्वा मकुटपट्टकम् ।
खनकैः खानयामास स्वगृहे गृहनिष्कुटम् ॥
तत्र लब्ध्वा बहुधनं तेनाश्वगजसैनिकान् ।
स्वभृत्यान् स्थापयामास वशीचक्रे भुवं तदा ॥
स राज्यमखिलं शासन्निहतारिः स भूपतिः ।
कान्ताराञ्छेदयामास कावेर्यास्तटसंरुहान् ॥
शतं मुखानि कावेर्यास्तीरस्थान्यालयान्यपि ।
उद्धर्तुकामो नृपतिः शिवदत्तधनेन वै ॥
श्रीकण्ठेशालयं पुण्यं चक्रे राजा शिवालयम् ।
मातृभूतेश्वरस्याथ तथा रत्नगिरीशितुः ॥
तथोन्नतं च विघ्नेशं स्थापयामास पर्वते ।
सुगन्धिकुन्तलाम्बायास्तथालयमनुत्तमम् ॥
तृणज्योतीश्वरस्यैव तथा मरतकाचलम् ।
शिल्पिभिः कारयामास जीर्णोद्धारं शिवालयम् ॥
अखिलाण्डमहादेव्यास्तथा जम्बूपतेः प्रभोः ।
गर्भागारं गोपुराणि प्राकाराणि व्यधान्नृपः ॥
महाप्राकारमेवैकं शिवभूतिप्रदानतः ।
कारयामास शिल्पज्ञैरुन्नतं भासुरं तदा ॥
श्रीरङ्गसंज्ञिकस्यापि दिव्यालयमथाकरोत् ।
जम्बुनाथक्षेत्रगुणं दृष्ट्वा शिश्ये हरिः स्वयम् ॥
प्रणिपत्य महादेवमखिलाण्डेश्वरीं शिवाम् ।
तथा दक्षिणगोकर्णमथस्यात् (धस्तात्) पर्वतेऽपि च ॥

शिवालयद्वयं चक्रे शिल्पिभिर्दृषदा नृपः ।
तथान्यान्यपि पुण्यानि ह्यालयानि महेशितुः ॥
कारयामास देवस्य घृतस्थानेश्वरस्य च ।
श्रीमत्पञ्चनदीशस्य गर्भागारं च गोपुरम् ॥
प्राकारं कारयामास श्रीप्रयाणेश्वरालयम् ।
शमीवनं समागत्य यत्र तेपे पराशरः ॥
कुबेराय प्रसन्नोऽभूद्यत्र तञ्जापुरेश्वरः ।
यत्रानन्दमहावल्ली देवी तञ्जासुरं रणे ॥
निधायाष्टमहाशक्तीरष्टदिक्ष्वपि तत्र वै ।
एकवीरा जयन्ती च मर्दिनी महिषार्दिनी ॥
मारीच(ची) रेणुका काली कोटी च परितः स्थिताः ।
शूलेन पातयामास तञ्जं तन्नामतः पुरम् ॥
प्रार्थयामास तां देवीं स्वस्य प्रख्यातिहेतवे ।
वसिष्ठः पूजयामास तदीशान्यां महेश्वरीम् ॥
कृत्वा तीर्थं च तत्रैव स्वनाम्ना मुनिपुङ्गवः ।
तद्दक्षिणे वैद्यनाथो देव्या सन्निहितः सदा ॥
सादिरूपेण देवेशः पुष्पमालाधरो हरः ।
तन्नैर्ऋते देवतीर्थं स्नातानां सर्वकामदम् ॥
तत्र लिङ्गं महादेव्या स्थितं करतलेश्वरम् ।
तञ्जेश्वरात् प्रतीच्यां च नीलमेघं हरिं तथा ॥
नृसिंहं च तदा राजा दृष्ट्वा वै कोङ्कणेश्वरम् ।
यत्र कोङ्कणसिद्धाय प्रसन्नः पार्वतीपतिः ॥
स्थलमत्यद्भुतं दृष्ट्वा तत्र तत्रालयं व्यधात् ।
तञ्जेश्वरस्य देवस्य प्राकारं गोपुरं तथा ॥

आनन्दवल्लीदेव्याश्च सुधापुष्करिणीतटम् ।
शिल्पिभिः कारयामास कुलोत्तुङ्गो महीपतिः ॥
एवं नवतिवर्षाणि शिवकैङ्कर्यमातनोत् ।
प्रजाश्च पालयामास चातुर्वर्ण्यं महीपतिः ॥
मठान्नदानकरणैरग्रहारानुपालनैः ।
महापूजोत्सवादीनि शिवधामसु वै नृपः ॥
कारयामास नियमाद् देवचोलं सुतं तदा ।
अभिषिच्य स्वके राज्ये पत्न्या प्राप शिवान्तिकम् ॥
कुलोत्तुङ्गस्य चरितं भक्तस्याथ महीपतेः ।
उक्त्वा श्रुत्वापि मेधावी सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

इति श्रीभविष्योत्तरे महापुराणे कुलोत्तुङ्गचरिते
बृहदीश्वरमहिमायां (माहात्म्ये)
सप्तमोऽध्यायः ।

सूतः—
देवचोलस्ततोऽमात्यैर्धर्मतः पालयन् महीम् ।
तत्र कामिकवंशीयां भार्यां सौन्दर्यवल्लिकाम् ॥
शिवार्चां कारयामास पितृवन्नृपनन्दनः ।
शिवालयानि भूरीणि शिल्पिभिर्द्रव्यदानतः ॥
मध्यार्जुनं कुम्भघोणं श्वेतारण्यं द्युतिस्थलम् ।
श्रीवाञ्छ्यं मङ्गलेशानं कुदालं दुर्गकेश्वरम् ॥
एतानि शिवधामानि ह्यग्रहारांश्च भूरिशः ।
कृत्वा राजा महाबाहुः लेभे शैवं पदं ततः ॥
षष्टिवर्षाणि नृपतिर्धर्मतः परिपाल्य गाम् ॥

* * *

इति श्रीभविष्योत्तरे महापुराणे देवचोल-शशिशेखरचोलचरिते (तं नाम)
अष्टमोऽध्यायः ।